

תוכן עניינים :

3.....	תודות
4.....	מבוא
5.....	פרק ראשון - טיעונים אונטולוגיים
5.....	טיעונים אונטולוגיים לא מודרניים :
9.....	טיעונים אונטולוגיים מודרניים :
13.....	פרק שני - מושג הקיום של קאנט
13.....	הטיעון האפשרי היחיד :
16.....	הרצאות על מטאפיזיקה :
17.....	ביקורת התבונה הטהורה :
20.....	ההפרכה של הטיעון האונטולוגי :
21.....	פרק שלישי-מושג הקיום אצל פרגה
32.....	פרק רביעי-ראיות נוספות לקשר בין מושגי הקיום
34.....	פרק חמישי-דיון ומסקנות
39.....	פרק שישי-סיכום
41.....	נספח אחד-מערכת הסימון של פרגה
43.....	ביבליוגרפיה

תודות

תודתי נתונה למנחה האישי, שהדריך אותי בעבודה, ד"ר **ירון סנדלוביץ**, שפתח בפני את האפשרות הזו ושהידע הנרחב והמרשים שלו הוביל אותי לכתוב את העבודה הזו. תודה.

ברצוני להודות לגב' **לימור שיאון** מרכזת הקבוצה, שהשקיעה מאמצים רבים, מכל הלב ע"מ שעבודה זו תוכל להיכתב. תודה.

תודה להורי ולמשפחתי שדחפו, עודדו, התעניינו ועזרו לי לכתוב את העבודה הזו. תודה.

מבוא

הטיעון האונטולוגי הוא טיעון שמנסה להוכיח את קיום האל ע"ס הגדרת המושג לבדה. מאז הוצע ע"י אנסלמוס הקדוש הוא מהווה נושא לוויכוח פילוסופי נרחב. ראסל (1872-1970) אמר עליו כך:

הטיעון לא נשמע משכנע במיוחד לקורא מודרני, אך קל הרבה יותר להרגיש שחייב להיות כשל בטיעון מאשר להצביע במדויק על הכשל.¹

והחיפוש אחר כשל זה הוביל את קאנט להציג את התיאוריה שלו על קיום. בשני חיבורים עיקריים - "הטיעון האפשרי היחיד לטובת הדגמה לקיומו של האל" ו "ביקורת התבונה הטהורה" מציג קאנט את התיאוריה שלו בדבר קיום. משפט אחד מתוך הקטע הרלוונטי בביקורת הפך מפורסם למדי "ברור וגלוי שישות אינה נשוא ריאלי".² דעתו של קאנט, בקיצור רב ותחת עיוותים מסויימים, הוא שקיום אינו תכונה של אובייקטים, אלא דווקא האמירה על מושג מסויים שהוא חל על אובייקט.

פרגה, פילוסוף בעל תרומה מכרעת ללוגיקה עסק אף הוא באותו הנושא ונראה שהגיע למסקנה דומה למדי. בכתב שלו (וכמובן גם בטקסטים בנושא) הוא הבדיל בין הקיום לבין הפרדיקטים המשויכים לעצמים והעניק לו מעמד של כמת ודן בעניין זה בכמה מכתביו.

בעבודה זו אפרט את הגותם של קאנט ושל פרגה בדבר הקיום ע"י בחינה של הטקסטים בהם הם עוסקים בנושא זה, בעיקר "הטיעון האפשרי היחיד לטובת הדגמה לקיומו של האל" ו "ביקורת התבונה הטהורה" של קאנט ו"על יסודות הגאומטריה", "פונקציה ומושג" ו"דיאלוג עם פונזר על קיום" של פרגה. על מנת שנטיב להבין את המוטיבציה של קאנט לדון בנושא זה, כמו גם ע"מ לראות יישום של שני מושגי הקיום, נקדים את הדיון בפרק המציג סקירה של כמה טיעונים אונטולוגיים. כך, אנסה לענות על שאלת המחקר "מה טיב הקשר בין מושגי הקיום של קאנט ושל פרגה והאם מושגו של קאנט השפיע על זה של פרגה?".

לכן, העבודה תכלול פרק הסוקר טיעונים אונטולוגיים, פרק המציג את עמדת קאנט על קיום ואחד נוסף המציג את עמדתו של פרגה, פרק המשווה בין שתי העמדות, דיון ומסקנות ולבסוף סיכום. כמו כן, מצורף גם נספח הדין בקצרה במערכת הסימונים של פרגה.

¹ Russell, B. (1946). *History of Western philosophy: And its connection with political and social circumstances from the earliest times to the present day*. London: G. Allen and Unwin
² , קנט, עמנואל, & יובל, ירמיהו. (2013). *ביקורת התבונה הטהורה (המפעל לתרגום ספרות מופת)*. בני-ברק: הקיבוץ המאוחד. עמ' 490

פרק ראשון - טיעונים אונטולוגיים

טיעון אונטולוגי הוא טיעון המנסה להוכיח קיום / אי-קיום של דבר מסויים ע"י הגדרה בלבד. למשל, נוכל בקלות להעלות טיעון אונטולוגי לאי-קיום של המספר הגדול ביותר. נניח שיש המספר הגדול ביותר, אזי $n+1$ אינו גדול ממנו. לכן, או שהם שווים או שיש גדול מ- $n+1$. אזי $1 \leq 0 \rightarrow n \leq n+1$ וזו סתירה. לכן, לא יתכן שקיים n כמתואר. מעתה, כשנאמר "טיעון אונטולוגי" נתכוון לטיעון אונטולוגי שמטרתו להוכיח את קיום האל. כלומר, יהיה מדובר בטיעון שע"ס הגדרתו של האל בלבד ינסה להוכיח את קיומו. מכיוון שהטיעון האונטולוגי הוא נושא הדיון בקטע הרלוונטי *בניקורת התבונה הטהורה* כמו גם בקטעים נוספים של קאנט שנבחן וגם פרגה עוסק בעניין זה באותו ההקשר, נביא סקירה של כמה טיעונים אונטולוגיים.

טיעונים אונטולוגיים לא מודרניים:

הטיעון האונטולוגי הראשון בו נדון הוא טיעון לקיום האל שהעלה אנסלם הקדוש (1109–1033/4), תיאולוג, איש כנסייה ופילוסוף יליד בורגונדי שהיה הארכיבישוף מקנטרנברי. הטיעון מועלה בספרו *פרוסלוגיון*, שדן בתיאולוגיה ומנסה בעזרת הפילוסופיה והמחשבה להוכיח טענות תאולוגיות. בפרק ב לספר מבקש אנסלם לענות לנבל המופיע בתהילים י"ד פסוק א' "למנצח לדוד/ אמר נבל בלבו אין אלהים/ השחיתו התעיבו עליה/ אין עשה טוב"³. אנסלמוס מביא הטיעון הבא כתגובה לדבריו של הנבל⁴:

1. נגדיר את אלוהים כדבר שלא ניתן להעלות על הדעת דבר גדול [במובן של עליון או טוב] ממנו (הגדרה)
2. אלוהים קיים במחשבה (שכן, למשל, הנבל מדבר עליו) (הנחה)
3. נניח שאלוהים לא קיים בממשות (הנחה)
4. ניתן להגדיר אלוהים' להיות אלוהים קיים ממש (הגדרה)
5. כל עצם טוב שקיים בממשות גדול יותר מעצם כזה שאינו קיים בממשות (הנחה)
6. אזי אלוהים' גדול יותר מאלוהים, שכן הוא קיים בממשות (3,4,5)
7. אזי קיים אובייקט גדול יותר מאלוהים (6) וזו סתירה להגדרת האלוהים (1)
8. לכן, הנחה (3) שגויה. לכן, אלוהים קיים בממשות

³ מעניין לציין שבתרגום הוולגטה (תרגום התנ"ך ללטינית) המילה "נבל" תורגמה כטיפש או בור, ז"א ללא הקשר של רוע. כלומר, עבור אנסלם הפסוק טוען שזה שגוי להגיד שאין אלוהים, לא שיש רע מוסרי בטענה. ⁴ יש לציין שבחלק זה קיימת אי-בהירות לשונית מסויימת אך היא אינה מהותית לצורתו הכללית של הטיעון לכך ראה. הטיעון שאני מביא כאן הוא עיבוד מסויים של הטקסט המקורי. ראה Davies, B., & Leftow, B. (Eds.). (2004). *The Cambridge Companion to Anselm (Cambridge Companions to Philosophy)*. Cambridge: Cambridge University Press. 157-178 עמ'

עוד בימי חייו של המחבר עלו ספקות בנוגע לטיעון זה. אחד מהם הוצע ע"י אב המנזר גואנילו, שהציע להציב את המילה "איי" במקום אל ולקבל⁵:

1. נגדיר את X כאי שלא ניתן להעלות על הדעת אי גדול [במובן של עליון או טוב] ממנו (הגדרה)
2. X קיים במחשבה (הנחה)
3. נניח בשלילה ש X לא קיים בממשות (הנחה)
4. אזי ניתן להגדיר X' להיות X וגם קיים בממשות (הגדרה)
5. כל עצם שקיים בממשות גדול יותר מעצם שכזה אך שאינו קיים בממשות (הנחה)
6. אזי X' הוא גדול יותר מ X שכן הוא קיים בממשות (3,4,5)
7. אזי קיים אי גדול יותר מ X (6) וזו סתירה להגדרת ה X (1)
8. לכן, הנחה (3) שגויה. לכן, קיים האי הטוב ביותר שניתן להעלות על הדעת

אבל ברור לכל שהמסקנה אליה הגענו שגויה. נשים לב שהתנגדות זו כלל לא מצביעה על שורה או מהלך שהיה שגוי בטיעון אלא מראה (אם מקבלים אותה) שהוא שגוי מבלי לעשות כן.

התנגדות נוספת הציע תומס אקווינס (1225-1274), תיאולוג ופילוסוף איטלקי מהמאה ה-13. ההתנגדות הראשונה אותה מעלה תומס אקווינס היא שלא כולם מבינים את המילה אלוהים כמייצגת "דבר שלא ניתן להעלות על הדעת דבר גדול ממנו". בעיה זו נפתרת בקלות שכן נוכל בכל מקום שבו מופיעה המילה "אלוהים" בטיעון להחליפו ב"דבר שלא ניתן להעלות על הדעת דבר גדול ממנו" ולקבל שאובייקט שכזה קיים⁶.

ההתנגדות השנייה של אקווינס היא שגם אם הפירוש שאנו נותנים למילה אלוהים הוא כדרוש, הרי שאיננו מסוגלים להבין את המושג "אלוהים" לחלוטין. אולם גם ביקורת זו ניתנת לפתרון, שכן מעולם לא דרשנו שנוכל להבין לחלוטין את המושג אלא רק שנוכל להבין אותו במידה הדרושה לנו ע"מ לחשוב עליו ולהביע טענות על אודותיו (וכמובן שאדם שטוען שאלוהים אינו קיים מסוגל להביע עליו טענות). הבא להציע טיעון אונטולוגי לקיום האל היה רנה דקארט, טיעון המופיע ב"הגיונות" כמו גם ב"מאמר על המתודה"⁷:

1. האל הוא ישות מושלמת בתכלית, כלומר, ישות שיש לה את כל השלמויות (הנחה)

2. קיום הוא שלמות

3. לכן, לאל יש קיום, כלומר הוא קיים

⁵ שם, עמ' 168

⁶ ראה Barnes, J. (1972). *The ontological argument (New studies in the philosophy of religion)*. London: Macmillan. ובפרט עמ' 13-15.

⁷ שם, וגם Nolan, Lawrence, "Descartes' Ontological Argument", *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy* (Fall 2015 Edition)

מבנה זה הוא המבנה היסודי של מספר טיעונים דומים שהוצעו לאורך השנים (למשל, ע"י לייבניץ). כלומר, טיעונים מהצורה:

1. אלוהים הוא A (A=תכונה כלשהי) (הנחה)

2. A מחייב קיום

3. אלוהים קיים

נדון בפגמים שקאנט מצא בטיעונים אלו בפרקים הבאים. נציין שגסנדי (1592-1655), שהציג השגות לרעיונות של דקארט, דחה את הטיעון של דקארט ע"ב הטיעון הבא:

1. נניח שקיום הוא תכונה. אזי לאובייקט שאינו קיים חסרה תכונה

2. ע"מ שלאובייקט תחסר תכונה הוא צריך שיהיה לו קיום

3. אזי אובייקט שאינו קיים לא יכול שתחסר לו תכונה

4. לכן, טענה 1 שגויה.⁸

לייבניץ, ראה בטיעון זה פגם מסויים: ההנחה לפיה ישות מושלמת בתכלית היא ישות אפשרית, כלומר ההנחה לפיה שלמות בתכלית היא מושג קוהרנטי. כלומר, לשיטתו של לייבניץ הטיעון של דקארט מוכיח שאם האל אפשרי אזי הוא קיים, אבל יתכן שהאל אינו אפשרי. כך למשל, יתכן שמושג האל הוא כמו מושג "משולש בעל ארבע צלעות" או "עיגול בעל חמש פינות ישרות" כלומר אובייקט שהוא בבירור לא אפשרי (שהרי לכל משולש בדיוק שלוש צלעות ולכל עיגול בדיוק 0 פינות ישרות). ע"כ, הוסיף לייבניץ טיעון שמטרתו להוכיח שישות שכזו היא ישות אפשרית. הטיעון אותו לייבניץ הציע הוא הטיעון הבא⁹:

1. נאמר שהמושג של ישות מושלמת בתכלית הוא קונסיסטנטי אמ"ם צירוף כל השלמויות בישות

אחת הוא קונסיסטנטי (הגדרה)

2. כל שלמות היא תכונה פשוטה (הנחה)

3. צירוף כל השלמויות בישות אחת הוא לא קונסיסטנטי אמ"ם קיימות שלמויות B,A כך ש_כך

שהטענה "A וגם B הוא סתירה" הוא אמת הכרחית

4. אולם אם היו שתי שלמויות כך שהטענה "B,A אינן קונסיסטנטיות" הייתה אמת הכרחית היה

מתקבל ש A הוא שלילתה B אבל שלמויות הן תכונות חיוביות לחלוטין.

⁸ Forgie, W. (2007). Gassendi and Kant on Existence. *Journal of the History of Philosophy*, 45(4), 511-52.

Blumenfeld, D. (1994). Leibniz's ontological and cosmological arguments. In N. Jolley (Ed.), ⁹ *The Cambridge Companion to Leibniz* (Cambridge Companions to Philosophy, pp. 353-381). Cambridge: Cambridge University

5. איננו יכולים למצוא שתי זהויות שניתן לצמצם את הטענה "B,A אינן קונסיסטנטיות" לכדי זהות שכן אז לפחות אחד מ B,A לא היה מושג פשוט וכל שלמות היא מושג פשוט.

6. לכן, לא יתכן שהטענה "B,A אינן קונסיסטנטיות" היא אמת הכרחית.

7. לכן, המושג של ישות מושלמת לחלוטין הוא מושג אפשרי.

ולכן, הטיעון של דקארט תקף. למעשה, לייבניץ הציע מספר טיעונים אונטולוגיים אך הם דומים ביותר לטיעון של דקארט למדי וע"כ לא נביא אותם¹⁰.

¹⁰ שם, שם

עם המאה ה-20 והמצאת הלוגיקה המודלית הופיעו מספר טיעונים אונטולוגיים העושים שימוש בלוגיקה מודלית¹¹. מבלי להיכנס לפרטים הטכניים, נציין שמדובר בענף של הלוגיקה הלא קלאסית העושה שימוש באופרטור של "בהכרח מתקיים..." . אופרטור זה מסומן כ \Box . כך, אם נסמן כ P את "ירד גשם מחר" הביטוי "בהכרח ירד גשם מחר" יסומן כ $\Box P$. בעזרת אופרטור זה, נוכל גם להגדיר אפשריות. דבר הוא אפשרי אמ"ם שלילתו אינה הכרחית, כלומר, נוכל להגדיר אפשריות כ $\Diamond P = \neg \Box \neg P$. כאשר המעוין מסמל אפשריות. יש הנוהגים לעבוד במערכת האקסיומות S5, מערכת השנויה במחלוקת פילוסופית שלא ניכנס אליה. נציג בקצרה את האקסיומות של מערכת זו, שכן הטיעונים שנביא כעת מתבסס עליה:

1. בהינתן שהכרחי ש A גורר את B אזי ההכרחיות של A גוררת את ההכרחיות של B . כלומר,

$$\Box(A \rightarrow B) \rightarrow (\Box A \rightarrow \Box B)$$
2. אם הכרחי ש A מתקיים, אזי A מתקיים. כלומר, $\Box A \rightarrow A$.
3. אם A אפשרי אזי הוא בהכרח אפשרי. כלומר, $\Diamond p \rightarrow \Box \Diamond p$.

ההנחה האחרונה, הידועה כ "הנחת S5" גוררת מחלוקת פילוסופית של ממש, אבל לא ניכנס אליה.

בספרו *The Logic of Perfection*, מציע C. Hartshorne טיעון נגד מה שהוא מכנה "אתאיזם עובדתי" ("factual atheism"). כלומר, הטענה לפיה אין מניעה לוגית שיתקיים אלוהים אלא אין אלוהים (בדומה לכך שאין חדי-קרן למשל- בהחלט אפשרי שיתקיים סוס עם קרן, אבל אין). ראשית, הוא יוצא מהטענה אותה הוא מכנה "עקרון אנסלם", כלומר הטענה לפיה אם קיים אובייקט מושלם הוא קיים בהכרח. הוא מצדיק טענה זו בטיעון דומה לזה של דקארט¹²:

1. אלוהים מוגדר להיות ישות מושלמת
2. כל דבר שקיים באופן קונטינגנטי אינו מושלם
3. לכן, אלוהים אינו קיים באופן קונטינגנטי, כלומר אם הוא קיים אזי הוא קיים באופן הכרחי.

אם נקבל את המסקנה נוכל לבצע את ההיסק הבא (האקסיומות מובאות בתחילה לצרכי נוחות)¹³:

¹¹ להרחבה ראה Priest, G. (2001). *An introduction to non-classical logic*. Cambridge: University Press.
¹² ראה Barnes, J. (1972). *The ontological argument (New studies in the philosophy of religion)*. London: Macmillan 21-23 ובפרט עמ' 21-23
¹³ Hartshorne, C. (1962). *The logic of perfection: And other essays in neoclassical metaphysics*. Open Court Pub 51-53 עמ'

Axioms :

$$a. \Diamond A \rightarrow \Box \Diamond A$$

$$b. \Box A \rightarrow A$$

$$c. \Box(A \rightarrow B) \rightarrow (\Box A \rightarrow \Box B)$$

the argument :

$$1. Q \rightarrow \Box Q \text{ (Assumption)}$$

$$2. \Box Q \vee \Diamond \neg Q \text{ (excluded middle)}$$

$$3. \Diamond \neg Q \rightarrow \Box \Diamond \neg Q(a)$$

$$4. \Box Q \vee \Box \Diamond \neg Q(a, 2)$$

$$5. \Box \Diamond \neg Q \rightarrow \Box \neg Q(1)$$

$$6. \Box Q \vee \Box \neg Q$$

לכן, המסקנה הסופית היא שהאל מוכרח להתקיים או שהוא לא יכול להתקיים. נציין, שהצגנו את הטיעון הזה בצמצום מסויים של פרטיו. ניתן להמשיך את הטיעון הזה אם נניח שאין מניעה לוגית לקיום האל. במקרה הזה האל קיים באופן הכרחי.

טיעון ראוי לציון נוסף הוא טיעונו של קורט גדל (1906-1978), לוגיקן אוסטרי דגול שברח לארה"ב במלחמת העולם השנייה. לאחר מותו נמצאו בין כתביו הטיעון הידוע באופן מקורי למדי כ"הטיעון האונטולוגי של גדל". הוכחת הטיעון עושה שימוש בלוגיקה מודאלית ובפרט בהנחה S5 בה דנו קודם. היא סבוכה למדי וע"כ נביא את מהלך ההוכחה במילים¹⁴:

אקסיומה 1: לגבי כל תכונה P בדיוק אחד מ $\{P, \neg P\}$ היא תכונה חיובית

אקסיומה 2: אם P חיובית, ובהכרח לכל X המקיים P מתקיים גם S אזי גם S חיובית

למה 1: כל תכונה P חיובית היא אפשרית

הוכחת הלמה:

תהי P תכונה חיובית ותהי N תכונה שלילית. אזי בהכרח N אינה נובעת מ P ע"פ אקסיומה 2.

אזי זה לא הכרחי שכל אובייקט המקיים P יקיים גם N. כלומר, אפשרי שקיימים כמה

אובייקטים המקיימים P מבלי לקיים N. לכן, אפשרי שקיימים אובייקטים המקיימים P

הגדרה 1: ישות היא אלוהית אמ"ם יש לה את כל התכונות החיוביות

Fitting, M. (2002). *Types, tableaux, and Godel's God (Trends in logic ; v. 12 Y)*. Dordrecht ; ¹⁴ Boston: Kluwer Academic עמ' 141-160

אקסיומה 3 : כל צירוף של תכונות חיוביות הוא תכונה חיובית

למה 2 : קיומה של ישות אלוהית אפשרי

הוכחת הלמה : ישות אלוהית מוגדרת להיות ישות המקיימת את כל התכונות החיוביות (הגדרה 1). מכיוון שצירוף כל התכונות החיוביות הוא חיובי (אקסיומה 3) הרי שאלוהים מוגדר כישות המקיימת תכונה חיובית מסויימת. אזי ע"פ למה 1 קיומו הוא אפשרי

אקסיומה 4 : כל תכונה חיובית היא בהכרח חיובית

הגדרה 2 :

תכונה G נקראת המהות (או עצם, Essence) של g אמ"ם

א. g מקיימת G

ב. כל תכונה של g נובעת מ G

למה 3 : המהות של כל ישות אלוהית היא צירוף כל התכונות החיוביות

הוכחת הלמה :

ע"פ הגדרה 1 ישות אלוהית מקיימת תכונה אמ"ם היא חיובית. כלומר, כל תכונה שישות אלוהית מקיימת היא בהכרח חיובית. מכיוון שצירוף כל התכונות החיוביות מכיל את כל התכונות החיוביות הרי שכל תכונה של כל ישות אלוהית נובעת מצירוף התכונות החיוביות וזה מוכיח את קיום הקריטריון השני. הקריטריון הראשון טריוויאלי שכל כל ישות אלוהית מקיימת את ההגדרה שלה.

הגדרה 3 : מושג נקרא קיים בהכרח אמ"ם העצם שלו בהכרח חל על איזשהו אובייקט

אקסיומה 5 : קיום הכרחי הוא תכונה חיובית

למה 4 : אם אלוהים קיים, הרי הוא קיים בהכרח

הוכחת הלמה :

נניח שאלוהים קיים. אזי הוא מקיים את כל התכונות החיוביות. ע"פ אקסיומה 5 קיום הכרחי הוא תכונה חיובית. לכן, הוא מקיים קיום הכרחי, כלומר קיים באופן הכרחי

מסקנה : אלוהים קיים בהכרח.

הוכחה : מטעמי נוחות נביא חלק זה בכתוב פורמלי (הסבר במילים של הוכחה זו מסורבל ביותר) :

בחלק זה P מסמן את קיום האל

Axioms :

$$a. \Diamond A \rightarrow \Box \Diamond A$$

$$b. \Box A \rightarrow A$$

$$c. \Box(A \rightarrow B) \rightarrow (\Box A \rightarrow \Box B)$$

the argument :

$$1. P \rightarrow \Box P (\text{lemma4})$$

$$2. \Diamond P \rightarrow \Diamond \Box P (1, c)$$

$$3. \Diamond \Box P \rightarrow \Box P (a)$$

$$4. \Diamond P (\text{lemma1})$$

$$5. \Box P (4, 3)$$

וזה מסיים את ההוכחה. לטיעון זה הועלו התנגדויות רבות שבחלקן נדון בהמשך. מעניין לציין מאמר שיצא ב2016 טוען שהנחות הטיעון אינן קונסיסטנטיות, זאת, ע"פ הוכחה שמחשב נתן לכך¹⁵. אולם גם מבלי להניח שהנחות אינן קונסיסטנטיות ישנן התנגדויות רבות לטיעון ולהנחותיו.

Benzmüller, C , Woltzenlogel-Paleo, B. (Jul 2016). "The Inconsistency in Gödel's¹⁵ Ontological Argument: — A Success Story for AI in Metaphysics" . S. Kambhampati (Esd.) , *Proc. 25th International Joint Conference on Artificial Intelligence*. AAAI Press. pp. 936- 942

פרק שני - מושג הקיום של קאנט

לרבים מוכר הקטע בביקורת התבונה הטהורה (מעתה: "הביקורת") בו קאנט פוסל את הטיעון האונטולוגי וקובע בו ש"קיום אינה נשוא ריאלי, כלומר אינה מושג של משהו, שיכול להוסיף על מושגו של דבר"¹⁶. אולם קאנט עסק בעניין זה זמן רב לפני שחיבר את הביקורת. התייחסות ישירה לנושא זה מופיעה עוד בחיבורו המוקדם "הטיעון האפשרי היחיד לתמוך בהדגמת קיומו של האל" [the only possible argument in support of a demonstration of the existence of God] (1763). גם בהרצאות שלו על מטאפיזיקה מוזכר נושא זה. הקטע הרלוונטי בביקורת התבונה הטהורה (B620-B630) כתוב באופן לא ברור במיוחד, מה שהוביל למגוון פרשנויות לטענת קאנט בקטע. ע"כ, נתחיל דווקא מן המקורות האחרים ולאחר שנקבל "אינטואיציה" מסויימת על הטענה של קאנט נעבור לקטע בביקורת¹⁷.

הטיעון האפשרי היחיד:

מטעמי נוחות נקצר את שמו של החיבור ל"הטיעון האפשרי היחיד". החיבור, כפי ששמו המלא מלמד עוסק בטיעון שקאנט מציע לקיום האל וטוען שזהו הטיעון התקף היחיד המוכיח את קיומו של האל. החיבור נכתב בתקופה הקדם ביקורתית של קאנט אולם העיסוק הישיר בשאלה זו בדיוק והתשובה הדומה לתשובה המוענקת לה בביקורת מאפשרת לנו להתבסס גם על קטע זה. החיבור מתחיל בניחות של מושג הקיום, בטענה שהאי-בהירות בעניין זה עלולה להוביל לטעויות של ממש בתחום דיון זה¹⁸. לטענת קאנט, ישנו הבדל יסודי בין פרדיקט בשימוש הלשוני לבין פרדיקט ריאלי.

אקדים ואומר שאני משתמש במילה "פרדיקט" או "תכונה" ו"אובייקט" אף על פי שכמה מהקטעים שיצוטטו בפרק זה ובפרק הבא משתמשים ב"נשוא" ו"מושא" במקום. לעניות דעתי, המינוח הזה פחות אינטואיטיבי ונוח וע"כ אני מעדיף שלא להשתמש בו.

הפרק הראשון של הדיון נקרא "קיום אינו פרדיקט או מאפיין (determination) של עצם". במקום זאת, מציע קאנט מודל לפיו קיום הינו קביעה על המושג ולא על אובייקט. בפרט, זו קביעה שהוא "מודגם" (instantiated), כלומר, ישנו עצם כלשהו המתאים למושג. כך, בלשונו של קאנט :

¹⁶ קנט, עמנואל & יובל, ירמיהו. (2013). *ביקורת התבונה הטהורה* (המפעל לתרגום ספרות מופת). בני-ברק: הקיבוץ המאוחד, עמ' 490.

¹⁷ בעניין זה אני עוקב במידה מסויימת אחרי Forgie, W. (2007). Gassendi and Kant on Existence. *Journal of the History of Philosophy*, 45(4), 511-523.

¹⁸ Kant, I., Walford, D., & Meerbote, R. (2007). *Theoretical philosophy, 1755-1770* (Cambridge edition of the works of Immanuel Kant). Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press. עמ' 111.

האמירה "חדשן חדקרן [חיה ימית מסויימת] קיים" אינה מדוייקת לחלוטין למעשה. היה צריך לנסחה "באופן הפוך", כלומר "אוסף הפרדיקטים עליהם אני חושב כשאני חושב על חדשן חדקרן מודגמים ע"י ישות ימית מסויימת. באופן דומה, במקום "קיימים בטבע משושים משוכללים", היה צריך לומר "אוסף הפרדיקטים עליהם אני חושב כשאני חושב על משושה משוכלל שייכים לכמה אובייקטים בטבע, דוגמת חלת דבש או גבישים מסויימים"¹⁹

ע"מ לנמק גישה זו, מביא קאנט את הטיעון הבא:

קח כל נושא שתוצאה, למשל יוליוס קיסר. כתוב רשימה של כלל הפרדיקטים שניתן לחשוב ששייכות לו, כולל אלו של מיקום וזמן. במהרה תבחין שיתכן שהוא מתקיים עם כל המאפיינים הללו או שאינו מתקיים כלל. הישות שבראה את עולמו ואת גיבורו בתוך עולם זה יכלה לדעת כל אחד מן הפרדיקטים הללו ללא יוצא מן הכלל ועדיין להיות מסוגלת לראות בו ישות אפשרית בלבד, שכן ללא ההחלטה לברוא אותו הוא לא היה מתקיים. מי יכול להכחיש שמיליוני עצמים שאינם קיימים למעשה הם בהחלט אפשריים מבחינת הפרדיקטים שהיו להם לו הם התקיימו? מי יכול להכחיש שבייצוג שיש לאל לאותם עצמים לא חסר אף לא מאפיין אחד, אף על פי שקיום אינו אחד מהם שכן האל מבין אותם אך ורק כעצמים אפשריים. לכן, לא יתכן שלו הם היו קיימים הם היו מכילים אף לא פרדיקט אחד נוסף שהרי אובייקט אפשרי נקבע ע"פ האפיון המוחלט שלו אף לא פרדיקט אחד יכול להיות חסר²⁰.

כלומר, נראה שקאנט מציע את הטיעון הבא²¹:

1. ניתן לאפיין באופן מוחלט כל ישות אפשרית ע"י רשימת הפרדיקטים שלה.
 2. קיום אינו יכול להיות תכונה של ישות אפשרית בלבד (כלומר כזו שיתכן שלא תתקיים שכן אז לא ניתן היה לכתוב לה אפיון).
 3. ע"כ, אם הישות הנ"ל תתקיים, קיום לא יהיה פרדיקט שלה.
- יתר על כן, נראה שעבור קאנט הקיום קשור קשר הדוק עם היכולת הכרה חושית של אובייקט. כך: "הקיום שייך לחדשן חדקרן אך לא לחד-קרן אומר בפשטות "מושגו של החדשן חדקרן מבוסס בנסיון"²². כלומר,

¹⁹ שם, 114

²⁰ שם, 113

²¹ להרחבה בעניין זה ראה Schonfeld, M. (2000). *The philosophy of the young Kant: The precritical project*. New York: Oxford University Press עמ' 198-201

²² Kant, I., Walford, D., & Meerbote, R. (2007). *Theoretical philosophy, 1755-1770* (Cambridge edition of the works of Immanuel Kant). Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press עמ' 114

עבור קאנט, ע"מ שמושג יתקיים מוכרח שיהיה אובייקט הנתון להכרה חושית שהמושג חל עליו. כלומר, כאשר אנו נותנים אובייקט מסויים כאובייקט שמקיים מושג מסויים אנחנו דורשים למעשה שהוא יהיה נתון להכרה חושית (ולכן החד-קרן המופיע ב"אליס מבעד למראה" אינו אובייקט שהוא חד-קרן)²³.

קאנט נאלץ למצוא תיאוריה חלופית לקיום שכן התיאוריה האינטואיטיבית נדחתה. ע"מ לעשות כן, מציע קאנט שקיום הוא תכונה שטוענת שישנו אובייקט המקיים את הפרדיקטים המאפיינים את המושג, הווה אומר שקבוצת האובייקטים המקימים את המושג אינה ריקה. כלומר, אין לראות בקיום תכונה המתייחסת לאובייקט מסויים וקובעת ש"יש לו קיום" כפי שאולי ניתן היה לחשוב מבחינה אינטואיטיבית מתוך הניתוח הלשוני ה"תמים" של פסוקים כמו "המחשב ישנו", אלא, יש לראות בה תכונה המתייחסת למושג מסויים וקובעת שהוא מודגם בעולמנו, כלומר שישנו אובייקט שניתן להכרה חושית שמקיים את המושג שלנו. כלומר, באומרי "ישנו מחשב" כוונתי היא שישנו אובייקט (הניתן להכרה חושית) שהוא מחשב²⁴.

בפרק השני של הדיון (סעיף 72) קאנט מאפיין את הקיום כ"מיצוב מוחלט"²⁵ ("absolute position" ב"הטיעון האפשרי היחיד", "position absoluta" בהרצאות). בניגוד לפרדיקטים, שלעולם מוצבים ביחס למשהו (למשל, במשפט "הדיו שחורה" הנשוא "שחורה" מוצב ביחס לנשוא "הדיו"), טענות קיום הן למעשה הצבה של האובייקט עצמו, כלומר הצבה שאינה ביחס לדבר (ולכן, הצבה אבסולוטית). ככזו, קיום נבדל מכל פרדיקט, שהרי הוא מציב את האובייקט ביחס לעצמו, כלומר אינו מהווה קביעה של ממש על תכונות האובייקט. זו כמובן אינה טענה חדשה בחיבור זה, שהרי כבר נאמר לנו ש"קיום אינו פרדיקט מאפיין".

נציין, שגם בחיבור "The New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition (1755) ישנה התייחסות לעניין זה, אבל היא דומה מאוד בתוכנה לזו שמופיעה בטיעון האפשרי היחיד ולכן העדפתי שלא להביא אותה. ישנן גם מספר הערות שקאנט כתב בנושא ואזכורים חולפים ב"הרצאות על דת" אך הם קצרים ואינם מעשירים את ידיעותינו על דעתו של קאנט בנושא.

Cuffaro, M. (2012). KANT AND FREGE ON EXISTENCE AND THE ONTOLOGICAL ARGUMENT. *History of Philosophy Quarterly*, 29(4), 337-354 ²³

²⁴ להרחבה ראה שם, שם
²⁵ בקשר דומה ב"ביקורת התבונה הטהורה" עמ' 490 תורגם המושג כ"מיצוב" וע"כ זה התרגום שנבחר כאן

ישנה בעייתיות מסויימת במקור זה, שכן הוא אינו נכתב ע"י קאנט אלא ע"י סטודנטים שהאזינו להרצאות שלו. למרות זאת, ראוי לבחון אותם שכן לעיתים הסטודנטים מסוגלים להבין את דברי המרצה. הדיון בעניין זה בהרצאות קצר (כשני עמודים סה"כ) בלתי מעמיק ומעט מבולבל. למרות זאת, ניתן לראות ש"רוח הדברים" זהה לרוח הדברים מ"הטיעון האפשרי היחיד". כך, בהרצאות של 3-1782 נוכל למצוא את הקטע הבא:

תחת קטגוריית המודליות אנו מוצאים את ההיתכנות, הקיום (actuality) וההכרחיות. (...). היתכנות, קיום (actuality) והכרחיות אינם פרדיקטים של דברים עצמם, אלא, היתכנות מניחה כבר את הנושא עם כל נשואיו ומשווה אותם לחוקי החשיבה- האם ניתן לחשוב על הדבר או שלא. הכרחיות היא קיום הנובע מהיתכנות. בנוגע לקיום, המושא (אובייקט) מתווסף למושג אך מבלי להוסיף דבר למושג. (...). אף על פי שאמרנו שאלו אינם פרדיקטים שכשלעצמם אנו נאלצים להכיר בכך שכל המושגים יכולים להיעשות פרדיקטים (...) אך לא פרדיקטים ריאליים או מאפיינים אלא פרדיקטים לוגיים, למשל, "האל אפשרי".²⁶

יש לציין ששני משפטים לאחר סוף קטע זה העמוד ריק וכך גם העמוד הבא. נכתב במחברת "הרבה חסר כאן", ללמדך שכול הנראה הדיון בנושא היה מקיף יותר בהרצאה. הדברים בהרצאה משנת 1791 דומים בתוכם (אף על פי שהם מפורטים יותר) ולכן איני רואה צורך להביא אותם. יש לציין שבהתאם לטרמינולוגיה של הטיעון האפשרי היחיד, פרדיקט לוגי משמעו פרדיקט מבחינה תחבירית ובכך הוא מופרד מפרדיקטים ריאליים, שהם פרדיקטים שקובעים דבר-מה על תכונות האובייקט.

Kant, I. (1997). Ameriks & S. Naragon (Eds.), *Lectures on Metaphysics* (The Cambridge²⁶ Edition of the Works of Immanuel Kant, pp. 107-286). Cambridge: Cambridge University Press. בפרט, עמ' 175-176

ביקורת התבונה הטהורה:

הקטע המופיע בביקורת (מהדורה ראשונה ב1781, שנייה ב1787), הידוע כ"על האי אפשרות של הוכחה אונטולוגית לקיום אלוהים" (B620-B630) עוסק בדיוק בעניין זה. אנו נקרא אותו לאור הקטעים שקראנו עד עכשיו ודעתו של קאנט המשתקפת מהם.

דיונו של קאנט מתחיל במושג "היש ההכרחי באופן מוחלט", כלומר היש שלא ניתן להעלות על הדעת את אי-קיומו. כזכור, ההוכחות האונטולוגיות שואפות להוכיח שהאל הוא יש שכזה. לאחר שהוא מפריך את הוכחתו של דאקרט, עובר קאנט לפסול הוכחות שכאלו באופן מוחלט ולשם כך מתחיל בדיון בדבר מושג הקיום (B627).

קאנט מבדיל בין נשוא לוגי לנשוא ריאלי, כלומר בין מה שמופיע לשונית בלבד בתפקיד הנשוא לבין הנשוא הריאלי, שמוסיף לנו מידע על המושג. כך (ההדגשות במקור):

יכולתי לקוות לשים קץ לטיעונים ספקולטיביים חסרי-תכלית אלה ע"י בירור ישיר וקביעה מדוייקת, בלי דרכי עקיפין של מושג הקיום-אלמלא מצאתי שכמעט אי אפשר לתקן את האשליה שגורם הבלבול בין נשוא לוגי לנשוא ריאלי (ז"א, הקביעה של דבר). כל מה שנראה יכול לשמש כנשוא לוגי; אפילו הנשוא יכול לשמש נשוא לעצמו, שהרי הלוגיקה מפשיטה מכל תוכן. אולם הקביעה של דבר היא נשוא שהולך מעבר למושג-הנשוא ואשר מגדיל אותו. לכן, צריך שלא יהיה כלול כבר בתוכו.

כלומר, הטיעון שמעלה קאנט, בדומה לטיעון שהועלה ב"הטיעון האפשרי היחיד" הוא שאף על פי שהקיום משמש כפרדיקט (נשוא) במשפטי קיום הרי שמדובר במבנה לשוני מטעה וקיום אינו פרדיקט של המושג הנשוא, שהרי הקיום מניח את המושג על כל נשואיו וקובע שהוא קיים. חשוב לציין שקאנט כותב בכוונה "המושג-הנשוא", ללמדך שהמושג הוא האיבר שלו מיוחסת הטענה כאן. נבהיר, שאין בכך לאמור שקאנט טוען שהמושגים הם הם הקיימים (שהרי זו שטות גמורה) אלא, שהקיום קובע שישנו אובייקט בעולם שהמושג חל עליו.

לאחר מכן, מביא קאנט את הקטע הבא:

ברור וגלוי שישות אינה נשוא ריאלי, כלומר אינה מושג של משהו, שיכול על מושגו של דבר. בשימוש הלוגי זהו האוגד של שיפוט ותו לא. המשפט "אלוהים הוא כל יכול" מכיל שני מושגים, שלכל אחד מהם יש מושא-אלוהים וכל יכולת. המילה הקטנה "הוא" אינה מוסיפה נשוא חדש אלא רק מציבה

את הנשוא ביחס אל הנושא. אם אקח את הנושא (אלוהים) יחד עם כל נשואיו (שבהם כוללה הכל- יכולת) ואגיד "אלוהים ישנו" או "יש אלוהים" אינני מוסיף נשוא נוסף למושג האלוהים אלא אני מציב כשלעצמו יחד עם כל נשואיו וזאת תוך כדי הצבת המושא ביחס למושג שלי. שניהם, המושג והמושא צריכים להחיל אותו תוכן בדיוק: שום דבר אינו יכול להצטרף למושג, שמבטא אפשרות גרידא ע"י כך שאני חושב את המושא שלי כנתון בהחלט. ואם כן, הממשי אינו מכיל יותר מאשר שהנו באפשרי בלבד. (...). הרי אילו היה במושא יותר מאשר יש במושג לא היה מבטא מושגי את המושא בשלמותו ויוצא היה שלא זה המושג המתאים לו.²⁷

נציין, שב"מושא" הכוונה לאו דווקא למשמעות הלשונית ה"צרה" כעצם המהווה השלמה מוצרכת לנשוא אלא לאובייקט כלשהו. כך, נוכל לראות למעשה הטיעון המובע כאן דומה ביותר לאחד שראינו ב"הטיעון האפשרי היחיד". לטענת קאנט, אם אקח אוסף פרדיקט המאפיינים את הנושא (למשל, האל ותכונותיו) ואגיד שקיים אל איני מוסיף נשוא נוסף אלא מדובר בהצבה של הנושא ביחס לאובייקט (מושא) כלשהו. כלומר, מדובר בטענה שאוסף התכונות שלי מופיע בעצם כלשהו, כלומר אמירה על אוסף התכונות ולא על עצם כלשהו.

יתר על כן, אנו רואים בשורה האחרונה טיעון שהופיע עוד ב"הטיעון האפשרי היחיד". הטענה לפיה המושג והמושא חייבים שיהיה להם אותו התוכן בדיוק, בדומה לטענה לפיה האובייקט (המושא) המממש את המושג חייב להתאים לרשימת הפרדיקטים המאפיינת את המושג ולכן לא יתכן שהטענה שדבר מה קיים מוסיפה פרדיקט שכן אז ההתאמה לא הייתה מתקיימת.

יש לציין שגם את ההפרדה בין פרדיקטים לוגיים לפרדיקטים ממשיים ראינו כבר, בהרצאות משנת 1782-1783. הדבר אינו מפתיע כלל, שכן המהדורה הראשונה של הביקורת פורסמה בשנת 1781 וקטע זה פורסם עוד במהדורה הראשונה. הפרדה זו נרמזה עוד ב"הטיעון האפשרי היחיד", שם הוגדר "פרדיקט מאפיין" כפרדיקט המוסיף מידע מסויים על תכונותיו של אובייקט מסויים, ללמדך שישנם פרדיקטים שאינם עושים זאת והם פרדיקטים במובן פורמלי-לשוני בלבד.

²⁷ , קנט, עמנואל, & יובל, ירמיהו. (2013). *ביקורת התבונה הטהורה (המפעל לתרגום ספרות מופת)*. בני-ברק: הקיבוץ המאוחד. עמ' 491-490.

חשוב לציין, שניתן היה לפרש את הביקורת באופן חלופי לפיו קאנט מציע כאו סה"כ שקיום אינו תכונה אך שהוא משתייך לאובייקט אולם אנו רואים שסביר יותר שלא לקרוא את זה כך, בהינתן עמדותיו כפי שהן הובעו בטיעון האפשרי היחיד ובהרצאות.

קטע נוסף שראוי להביא כאן הוא B266, שם במהלך דיון על קטגוריית המודאליות (מציאות [במובן של קיום], אפשרות והכרחיות) מביא קאנט את הקטע הבא:

לקטגוריות המודאליות יש אופי מיוחד: בתור קביעות של האובייקט הן לא מגדילות במאום את המושג שהן מייחסות לו כנשואים, אלא רק מבטאות את יחסו של האובייקט לכושר ההכרה. כאשר מושגו של דבר כבר הושלם לגמרי, עדיין אני יכול לשאול אם המושא הוא רק אפשרי או גם ממשי ואם ממשי-האם גם הכרחי? בזאת לא חושבים קביעות נוספות באובייקט עצמו, אלא רק שואלים, איך האובייקט יחד עם כל קביעותיו אל השכל ואל אל שימושי האמפירי, אל כוח השיפוט ואל התבונה.²⁸

לסיכום, שוב אנו רואים שקאנט רואה בקיום עניין שאינו מוסיף תכונות לרשימת התכונות של המושג אליו הוא מתקשר. יתר על כן, כמו ב"טיעון האפשרי היחיד" אנו רואים את הקשר ההדוק בין קיום לבין יכולנו להכיר בעזרת החושים אובייקט מסויים המתאים למושג הרלוונטי. הרעיונות בקטע זה כאמור שאינם חדשים והופיעו עוד ב"הטיעון האפשרי היחיד" אך מעניין לראות שהקשר ההדוק לשיטתו של קאנט בין קיום וחישה אמפירית מופיע גם בביקורת ואת ההמשכיות הברורה בעניין זה בין "שלביו" השונים של קאנט.

לסיכום, עמדתו של קאנט בדבר קיום היא שמדובר באמירה לפיה מושג מסויים מתממש באובייקט ולא בתכונה של אובייקטים, בניגוד, למשל למושגים כמו "ארוך" או "אדום". יתר על כן, טוען קאנט שטענה שמושג מסויים קיים מוכרחה להתבסס על הכרה חושית.

²⁸ שם, 276

ההפרכה של הטיעון האונטולוגי :

אחרי דיון זה אנו מסוגלים לנסח את הפרכות של קאנט לטיעון האונטולוגי-טיעון אונטולוגי מנסה לגזור מתוך המושג של דבר את קיומו, אולם מכיוון שקיום הוא מעמד מטאפיזי שיכול להצטרף למושג ללא שינוי בנושאו כלל, הרי שדבר זה אינו אפשרי. מכיוון שכך, לא ניתן למצוא דרך להבדיל בין אובייקט שהוא אפשרי בלבד לבין אובייקט שהוא קיים בממש מבלי להתבסס על נתונים חושיים כלשהם. ב"ביקורת" מנסח הדבר כך :

יכול אפוא מושגנו על מושא להכיל מה שיכיל וכמה שיכיל, בכל מקרה יהיה עלינו לחרוג מתוכו כדי להעניק לו קיום. (...). אך כאשר מדובר במושאים של החשיבה הטהורה, אין כל אפשרות להכיר אותם כקיימים. כי מה שנדרש הוא להכירם באופן אפריורי לגמרי, עולם התודעה שיש לנו על קיום (...). שייכת כולה ללא-סייג לאחדות הניסיון.²⁹

וב"הטיעון האפשרי היחיד" מופיע הדבר כך :

כי אז [כאשר אדם שואף להוכיח קיום ע"ב מושג] מחפש אדם לשווא בין הפרדיקטים של מושג אפשרי את הקיום, אולם הוא בבירור לא ימצא שם. (...). "הקיום שייך לחדשן חדרקן אך לא לחד-קרן אומר בפשטות "מושגו של החדשן חדרקן מבוסס בנסיון" (...). מסיבה זו אין לחפש במושג של נושא מסויים הוכחה לנכונות הטענה שנושא זה קיים.³⁰ על אדם לומר "ראיתי אותו" או "שמעתי עליו מפי אדם שראה אותו"³¹...

²⁹ שם, 492

Kant, I., Walford, D., & Meerbote, R. (2007). *Theoretical philosophy, 1755-1770* (Cambridge ³¹ edition of the works of Immanuel Kant). Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press. עמ' 114

פרק שלישי-מושג הקיום אצל פרגה

בניגוד לקאנט, שבמקרה שלו היו יחסית מעט חומרים שעסקו ישירות בנושא הקיום, אצל פרגה (1848-1925) ישנו שפע (יחסי) שלהם. בראש ובראשונה, ה"דיאלוג עם פונזר [pünzer] על קיום" וקטעים מתוך "על מושג ואובייקט" ו"סודות האריתמטיקה". נבחן אם כן את דעותיו של פרגה בנושא באופן כרונולוגי.

ה"דיאלוג עם פונזר על קיום" (מעתה "דיאלוג") הוא דיאלוג שכולו מוקדש בדיוק לדיון בסוגיית הקיום, והתקיים בין פרגה לבין פונזר, שהיה תיאולוג באוניברסיטת יינה (אותה האוניברסיטה של פרגה). מדובר בדיאלוג מוקדם למדי (פונזר עצמו הלך לעולמו ב-1884 מה שאומר שהדיאלוג מוקדם לשנה זו) ולכן ישנה בו אי בהירות מסויימת והדיון לא מציג את הקיום ביחס למושגים האחרים בתורתו של פרגה כפי שזו תתפתח בהמשך. עמדתו של פונזר היא שכל הדברים הם אובייקטים של מחשבה (object of idea) וטענות קיום קובעת שהאובייקט ההוא הוא גם אובייקט של נסיון (object of experience). כך, חד-קרן אף הוא אובייקט של מחשבה, והטענה "חד-קרן קיים" שקולה למעשה לאמירה ש"חד-קרן הוא אובייקט ממשי". פרגה טוען נגד עמדה זו במספר טיעונים שמתוכם ניתן להסיק מה היא עמדתו ומדוע הוא מחזיק בה. פרגה מביא בדיאלוג שני קטעים שמסבירים את עמדתו על קיום באופן ברור ומובהק. הראשון, מהעמוד השני של הטקסט:

כשאדם אומר "ישנם אנשים" ו"אין קנטאורים" אדם מבצע מיון. לא מדובר במיון של אובייקטים כך שבקבוצה אחת הם קיימים ובקבוצה השנייה לא, אלא, אדם ממיין את המושגים "אדם" ו"קנטאור" ע"י כך שאדם משייך את הראשון לקב' התכונות שאובייקט מסויים מקיים אותן ואת השני לא. זו הסיבה שאני מאמין שהמושגים הם הנושאים האמיתיים של המשפטים האלו. (...) בניסוח חלופי, למושג יש את התכונה שאובייקט מסויים משתייך אליה³².

ולקראת סוף הדיאלוג:

קיום, כפי שהוא מובע ב"ישנו" [there is] אינו יכול תכונה מאפיינת [characteristic mark] של המושג שהיא משתייכת אליו לשונית. במשפט "ישנם אנשים" נראה שאנו מדברים על האינדיבידואלים שנופלים תחת המושג איש אך למעשה אנו מדברים על המושג איש.³³

Frege, Hermes, Kambartel, Kaulbach. (1979). *Posthumous writings*. Oxford: B. Blackwell. ³²

עמ' 54

³³ שם, 63

כלומר, נראה שלשיטתו של פרגה, הקיום הוא תכונה של תכונות או מושגים במובן שהיא קובעת עליהם שאובייקט מסויים מקיים אותם. חשוב לציין, שפונזר טוען שקיום שקול במידה מסויימת ל"ניתן להכרה חושית" [can be experienced] ופרגה לא דוחה טענה זו ואינו תוקף אותה, אף על פי שאינו אומר מפורשות שהוא מקבל אותה.

בדיאלוג, מציע פרגה טיעון מעניין לכך שקיום אינו תכונה של אובייקטים. פרגה מניח, לחלוטין לצרכי הדין שקיום הוא תכונה של אובייקטים. נניח, שהמשפט "A ישנו" עבור A אובייקט ספציפי (למשל, "המחשב הזה") אינו טריוויאלי. אזי שלילתו של המשפט הזה יכולה להיות נכונה. כלומר, יתכן שישנו אובייקט שאין לו קיום, כלומר, יתכן אובייקט מסויים, שיש לו קיים שנופל תחת התכונה של "חוסר קיום". זו בוודאי סתירה.³⁴ לכן, ההנחה שלנו לפיה ניתן לייחס קיום לאובייקט שגוייה והקיום מתייחס דווקא למושג.

בדמיון מסיים לטיעון הקודם מציע פרגה את הטיעון הבא-נניח שישנו אובייקט מסויים A כך שהטענה "A אינו" (A is not) נכונה עבורה. אזי זה שקול ל"א אינו אובייקט שניתן לקבל עליו מידע חושית" (פונזר טוען שישנו קשר הדוק בין קיום לבין היכולת לקבל מידע נסיוני על עצם). אז נכונה הטענה "ישנם אובייקטים (למשל, A) שלא ניתן לחוש אותם". כלומר, "ישנם אובייקטים שנתונים לנסיון (עבור פונזר "קיים" ו"נתון לנסיון" הם שקולים) שאינם נתונים לנסיון" היא נכונה, אולם מדובר בבירור בסתירה עצמית ולכן הטענה שגוייה.

כך, פרגה טוען שקיום היא תכונה של המושג עצמו והיא אינה "תכונה מאפיינת", כלומר, תכונה שקובעת דבר-מה על אובייקט שיקיים את המושג בדיון. נימוק שפרגה מביא לתפיסה זו הוא הנימוק הבא:

"ישנם כושים" נוכל לנסח כ"ישנם כושים שהם בני אדם" או "ישנם בני אדם שהם כושים", שכן מושג הכושי כפוף למושג האדם. אולם דוגמא זו עובדת אך ורק עבור המושג כושי (...). אם רצוננו לבצע עניין זה באופן כללי, עלינו לבחור מושג המכפוף כל מושג. מושג שכזה, אם ברצוננו לתת לו שם, לא יכול להיות בעל שום תוכן שכן תכולתו [extension] תהיה בלתי מוגבלת (...).

Haaparanta, L(1986).On Frege's Concept of Being, in j.Hintikka,s.knuttila *the logic of* ³⁴

275 *being: historical studies*(269-289). D. Reidel Publication.

השפה עשתה שימוש במשאב חלופי. האוגד [המילה הזו משמשת כאן באופן מעט שונה משפה העברית. הכוונה כאן למילים כמו is,are,am] הוא סוג של פרדיקציה ללא תוכן ולכן הוא מתאים לחלוטין למושג ללא תוכן אותו חיפשנו. במשפט "השמים הינם כחולים" [the sky is blue], "להיות כחול" הוא הפרדיקט, אך משמעותו למעשה כלולה במילה "כחול". תחסר אותו מהמשפט ונקבל "השמים הינם", כאשר "להיות" הוא פרדיקט חסר תוכן. כך, יצרנו פסאודו-מושג, קיום, שתכולתו בלתי מוגבלת. זה מעניק לנו את האפשרות להגיד "אדם=אדם שיש לו קיום" או "כמה אנשים קיימים" או "דבר מסויים, שהוא קיים הוא גם אדם". כך, תוכנה האמיתי של הפרדיקציה אינו נמצא ב"בעל קיום" אלא בצורה של שיפוט מסויים. השפה, כשנתקלה במכשול יצרה את האוגד קיום ע"מ לאפשר צורת שיפוט מסויים.³⁵

מדובר בפסקה מעט סבוכה אך נראה שהטיעון שפרגה מעלה כאן הוא שה"אינטואיציה הלשונית", בה נראה שאנו מוסיפים תכונה למושג מסויים כשאנו אומרים שהוא ישנו היא שגוייה ותולדה של מבנה לשוני מבלבל ותו לא. לטענת פרגה, קיום הוא "פרדיקט חסר תוכן", כלומר פרדיקט לשוני בלבד (ובמובן זה הדמיון לטענה של קאנט לפיה לקיום אינו "פרדיקט מאפיין" ברור). המבנה הלשוני שגורם לטעות הזו נולד ע"מ להקל על דוברי השפה להביע שיפוטי קיום, אך כמובן שהוא אינו משקף את ה"מהות" של מושג הקיום.

למעשה, ניתן לראות שמדובר בטענה משמעותית יותר. קיום, הוא "פרדיקט חסר תוכן", כלומר הוא אינו קובע על האובייקטים דבר. עובדה זו היא חיזוק משמעותי לטענה שקיום הוא פרדיקט מסדר שני שהרי ברור לנו כשאנו אומרים על דבר מה שהוא קיים אנו אומרים עליו דבר בעל משמעות (שכן ישנם דברים קיימים, כמו מחשבים וכאלו שלא, כמו חדי-קרן).

טיעון נוסף שפרגה טוען כנגד עמדתו של פונזר היא "כיצד יתכנו טענות קיום"? אם האובייקט בדיון אינו קיים, הרי הוא בוודאי אינו יכול להיות נושא של משפט ולכן הוא לא יכול להיות הנושא של המשפט "האובייקט X אינו קיים". מנגד, אם הוא קיים, הרי שהטענה שהוא קיים היא טריוויאלית-הוא חייב להיות קיים ע"מ להיות הנושא של טענה. אומנם, מדובר בטיעון שפונזר מצליח להדוף (הוא מבדיל בין מה שקיים

Frege, Hermes, Kambartel, Kaulbach, Hermes, Hans, Kambartel, Friedrich, & Kaulbach, ³⁵
63-64, Friedrich. (1979). *Posthumous writings*. Oxford: B. Blackwell.

כאובייקט מחשבתי בלבד לבין מה שקיים באמת) אך מדובר בטיעון מעניין בהחלט שיש לו אנלוגיה חזקה ל"בעיית הזהות" שמוצגת בתחילת "על מובן והוראה"³⁶. באותו המקום מופיע גם טיעונו של קאנט בעניין זה, לפיו אם קיום היה פרדיקט הרי שלעולם אובייקט שחל עליו מושג מסויים לא היה יכול להתאים למושג בדיוק, יען כי המושג אינו כולל את התכונה קיום והאובייקט קיים³⁷.

בספרו המפורסם *יסודות האריתמטיקה* (1884), בו מנסה פרגה להעמיד את האריתמטיקה על יסוד הלוגיקה, מביא פרגה את שיטת הסימון שלו. מכיוון שמדובר בשיטת כתיבה סבוכה למדי (חשוב להבהיר שכוונתנו כאן לשיטת הכתיבה עצמה, ולא לרעיונות או הטענות מאחוריה. ראה נספח 1 המציג את שיטת הכתיבה בקווים כלליים) לא ניכנס אליה, אך נציין שבשיטה זו "קיום", זוכה למעמד נפרד ומובדל מכל התכונות ונקרא גם "כמת". הוא מוצג כ"שגויה הטענה שלכל איקס לא מתקיים ש..." כך שלמעשה נעשה שימוש אך ורק בכמת הכולל (הכמת הקובע ש"לכל x מתקיים...). כלומר, אנו רואים בבירור שפרגה ראה את הקיום לא כתכונה של אובייקטים אלא דווקא של תכונות ולכן הוא נתן לו מקום נפרד בכתיבה. אין להמעיט בחשיבות הנקודה הזו.³⁸

נוסף לעניין פורמלי זה, מביא פרגה את הקטע הידוע הבא :

בתכונות שמשיכות למושגים איני מתכוון, כמובן לתכונות שמהוות את המושג. אלו התכונות של האובייקטים שהמושג חל עליהם, לא של המושג עצמו. כך, "ישר זוית" אינו תכונה של "משולש ישר זוית". אולם, הטענה ש"אין משולשים ישרי זוית ושווי צלעות" אינה מבטאת תכונה של משולשים ישרי זוית ושווי צלעות, אלא, היא משייכת למושג את המספר 0.

במובן זה, קיום הוא דבר דומה למספרים. טענת קיום למעשה, אינה שונה משלילת המספר 0. מכיוון שקיום הוא תכונה של תכונות ההוכחה האונטולוגית לקיום האל נופלת. יחידות היא סממן [mark]

³⁶ Mendelsohn, R. (2005). *The philosophy of Gottlob Frege*. Cambridge: Cambridge University Press. עמ' 100-103

³⁷ Knuuttila, Hintikka, Knuuttila, Simo, & Hintikka, Jaakko. (1986). *The Logic of being : Historical studies* (Synthese historical library ; v.028). Dordrecht: D. Reidel Pub. עמ' 274

³⁸ Green, K. (2015). Frege on Existence and Non-existence. *Theoria*, 81(4), 293-310.

של האל. אולם יחידות [במובן של קיים ויחיד אובייקט כך ש...] אינה יכולה לשמש להגדרת האל יותר מאשר חוזק, מרווח ותחושת ביתיות, יחד עם אבנים, מלט וקורות יכולים לשמש לבנות בית.

יחד עם זאת, אין להסיק מכך שתכונות של מושגים אינן ניתנות להסקה ממושגים (...). זו תהיה טעות לומר שלעולם לא ניתן להסיק קיום או יחידות ממושגים לבדם. מדובר רק בכך שהם אינם יכולים להופיע כתכונות של המושג שניתן לשייך לאובייקטים שעליהם הוא חל.³⁹

קטע לא-ארוך זה מהווה למעשה את תמצית רעיונותיו של פרגה בנושא. בקצרה, נוכל לומר שלפי פרגה קיום הוא תכונה של תכונות ולא של אובייקטים ושהוא טוען שהתכונה חלה על אובייקט מסויים. ממשך פרגה וטוען לקשר הדוק בין קיום למספרים-טענות קיום איננו אלא שלילת המספר 0. כך, אנו מקבלים שטענות מספריות כולן הן מאותו ה"סוג" כמו טענות קיום. הנסיון "לערבב דרגות" ולהציג טענות מספריות (ובכלל זה גם קיום) כתכונות הוא טעות גמורה לפי פרגה.

את המשפטים האחרונים בקטע לפי דעתי יש לפרש בעזרת דוגמאות מתמטיות שבוודאי היו במוחו של פרגה. למשל, מהמושגים "משולש" ו"צלע" נוכל להוכיח בקלות שלכל משולש קיימת לפחות צלע אחת. כמובן, שאם אין משולש לא נוכל להראות קיום של צלע, כלומר שניתן להסיק קיום ממושגים אך הקיום שאנו מסיקים חייב "לנבוע" מקיום אחר.⁴⁰

חיבור נוסף אותו ראוי לבחון הוא On Function and Concept (1891), שהיה הרצאה שנשא פרגה ועוסקת בקשר שמצא בין פונקציות לתכונות. בחיבור, המושגים מזוהים עם פונקציות מקבוצת האובייקטים (בתחום דיון נתון) לקבוצת ערכי האמת. כלומר, תכונה ניתן להצגה כפונקציה שמחזירה לכל אובייקט ערך אמת כלשהו. למשל, נוהה את התכונה "להיות ירוק" עם פונקציה שמחזירה לכל אובייקט ירוק (עלים, צפרדעים...) "אמת" ולכל האובייקטים שאינם ירוקים (פחם, כלבים...) "שקר". בשפתו של פרגה "כך, אנו רואים עד כמה קרוב מה שנקרא בלוגיקה מושג ומה שנקרא פונקציה. אכן, נאמר שמושג הוא פונקציה שמחזירה רק ערכי אמת"⁴¹.

³⁹ Frege, G., & Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell. 102-103 עמ'

Haaparanta, L. (1986). On Frege's Concept of Being, in J. Hintikka, S. Knuttila *the logic of being: historical studies* (269-289). D. Reidel Publication

⁴¹ Frege, G., & Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell. עמ' 139

נוסף לכך, מגדיר פרגה את האובייקטים כ"כל מה שאין בו מקום ריק". למשל, בפונקציה $f(x)=x^2$ יש מקום ריק-המשתנה x . האובייקט הבודד לעומת זאת הוא נטול מקומות שכאלו. כך, בונה פרגה הפרדה ברורה בין האובייקטים למושגים, הפרדה בה יעשה שימוש ע"מ לבנות מערכת לוגית פורמלית. עניין זה יקרא בהמשך ה"רוייה" של דבר, והוא מבטא את השאלה האם יש צורך בהשלמת הביטוי ע"מ שתהיה לו הוראה.

בהמשך החיבור מציג פרגה סימון פורמלי לטענות כוללות (כל x הוא...) ולשלילה ובעזרתן מציג טענות קיום a כך f מתקיים עבור a (עבור a אובייקט f תכונה) כ"שגוייה הטענה שלכל a מתקיימת שלילתו של $f(a)$ ". כלומר, הטענה "קיים מספר השווה לריבועו" תוצג כ" לא נכון שלגבי כל מספר, המספר שונה מריבועו". מכיוון שכך, פרגה טוען שקיום ניתן לזיהוי כפונק' מסדר שני, כלומר פונקציה שהארגומנט שלה הוא פונקציות אחרות. לטענתו, עניין זה מבדיל בינה לבין תכונות אחרות, שפועלות על אובייקטים. כך:

פונקציות שכאלו [נאמר בהקשר של קיום] בבירור שונות באופן יסודי מאלו שבהן עסקנו עד לשלב זה. באותו האופן שפונקציות שונות באופן יסודי מעצמים, כך פונקציות, שהארגומנטים שלהן חייבים להיות פונקציות אחרות שונות באופן יסודי מפונקציות שהארגומנטים שלהן חייבים להיות עצמים. אני מכנה את הסוג הראשון "פונקציות ממעלה שנייה" ואת הסוג השני "פונקציות ממעלה ראשונה". באופן דומה, נוכל להבחין בין תכונות ממעלה שנייה לבין תכונות ממעלה ראשונה. פונקציות מסוג דומה היו מזה זמן רב בשימוש נרחב באנליזה, למשל האינטגרל המסויים.⁴²

ובהערת השוליים לפסקה זו מוסיף פרגה:

השווה ל"יסודות האריתמטיקה" שלי (...). ההוכחה האונטולוגית לקיומו של האל כושלת בכך שהיא מתייחסת לקיום כתכונה מסדר ראשון.⁴³

כלומר, במערכת הלוגית-פורמלית שפרגה בנה אנו רואים בבירור שהקיום מתייחס לפונקציות (שהן, כזכור, מתאימות למושגים). כאמור, הנימוק שפרגה מציע בקטע זה להיות הקיום תכונה מסדר שני הוא נימוק מתמטי-פורמלי לחלוטין-הדבר נובע בטבעיות משיטת הסימון שלו. נעיר שהאינטגרל המסויים אותו פרגה הזכיר הוא פונקציה שלוקחת פונקציות מסויימות (פונקציות רציפות למקוטעין אם להיות ספציפי) ומחזירה

⁴² שם, 140
⁴³ שם, שם

את השטח מתחת לגרף שלהן בקטע מסויים (ולעניינו מדובר בפונקציה שהארגומנט שלהן הוא פונקציות אחרות).

במאמר הנודע "על מובן והוראה" מציג פרגה תיאוריה לפיה למשפט יש ערך אמת רק אם כל השמות הראויים בו הם בעלי הוראה. עבור פרגה, אם לנושא המשפט אין הוראה למשפט כולו אין ערך אמת (כזכור, הוראתו של פסוק ניתנת לזיהוי עם ערך האמת שלו⁴⁴). בניסוחו של פרגה:

ברור, שלפסוק "אודיסאוס הורד לחוף איתקה בעודו שרוי בשינה עמוקה" יש מובן. אולם, מכיוון שספק האם לשם המופיע בו-"אודיסאוס"-ישנה הוראה ספק אם לפסוק כולו יש הוראה. ואף על פי כן, אין ספק שאדם הרואה במלא הרצינות בפסוק זה פסוק אמיתי או שקרי, מייחס לשם "אודיסאוס" גם הוראה ולא רק מובן בלבד. כי על הוראת השם נסוב חיוב הנושא או שלילתו. מי שלא מכיר בהוראה לא יכול לשייך לה נשוא או לשלול ממנה כזה. (...) עצם טרחתנו על הוראתו של חלק הפסוק מצביעה על כך, שגם לגבי הפסוק עצמו אנחנו מכירים וטוענים בדרך כלל שיהיה הוראה. המחשבה מאבדת מערכה כאשר אנו מבחינים שאחד מחלקיה חסר-הוראה. לפיך, מן-הדין לא להסתפק במובנו של פסוק אלא גם לבקש את הוראתו. אך למה נדרוש בכל שם פרטי הוראה נוסף על המובן? הרי זה מפני, ובה במידה, שאנו מבקשים את ערך האמת שלו.⁴⁵

כלומר, פרגה מציע את הטיעון הבא- אם אנו טוענים שלשם מסויים אין הוראה, כלומר הוא אינו מציין אובייקט בעולם, כל משפט המייחס לו תכונה מסויימת לא יהיה בעל ערך אמת, שהרי לא ניתן לקבל או לדחות את הטענה הזו. עמדה זו אינה מפתיעה כלל אם נזכור שלפי פרגה ניתן לתאר תכונות כפונקציה שפועלות על אובייקטים והרי אם אין אובייקט שהפונקציות מקבלת קלט היא אינה יכולה להחזיר אליו ערך אמת.

בחיבור "על מושג ואובייקט" (On Concept and Object) (1892) מפריד פרגה בין מושג לבין אובייקט. אנו לא ניכנס לגופו של המאמר (אף על פי שנראה דיון דומה מתוך "על יסודות הגאומטריה") אלא נביא כאן רק את החלק העוסק בקיום. נבהיר לפני כן שעבור פרגה מושגים צריכים השלמה ע"י אובייקטים ע"מ לקבל משמעות. כך, המושג "הבירה של" יכול לקבל השלמה ע"י "גרמניה" למשל ולהפוך ל"הבירה של גרמניה",

⁴⁴ Mendelsohn, R. (2005). *The philosophy of Gottlob Frege*. Cambridge: Cambridge University Press. עמ' 125-127 להרחבה ראה ⁴⁴

⁴⁵ פרגה, ג. (1984). על מובן והוראה. עיון: רבעון פילוסופי, 370.

שהיא כמובן ברלין. פרגה מכנה את המושגים כ"בלתי רוויים" מכיוון שהם זקוקים לאובייקטים (שהם כמובן "רוויים") ע"מ לקבל משמעות. לעניין זה ישנו קשר הדוק למובן והוראה, אך לא ניכנס אליו לעומק. נעיר רק שכמילותיו של פרגה:

מושג הוא הוראתו של פרדיקט, אובייקט הוא מה שלעולם אינו יכול להיות הוראתו המלאה של פרדיקט אבל יכול להיות הוראתו של נושא.⁴⁶

כמובן שאין בכך אף לא קצה קצהו של הדיון בנושא זה בכתביו של פרגה, אך לא נרחיב בו. החלק הרלוונטי יותר לענייננו הוא הקטע הבא:

כיניתי קיום תכונה של מושג. דוגמא תטיב להבהיר את כוונתי. בפסוק "קיים לפחות שורש ריבועי אחד של 4" מדובר לא במספר 2 ואף לא ב-2 אלא במושג, דהיינו "שורש ריבועי של ארבע" ונאמר שמושג זה אינו ריק. (...) יוצא שלעולם אין להגיד על מושא מה שנאמר כאן על מושג. איני רוצה לומר ששקרי להגיד על מושא מה שנאמר כאן על מושג אלא רוצה אני לומר שזה מן הנמנע, שזה כסר-מובן. הפסוק "יש יוליוס קיסר" אינו אמיתי ואינו שקרי אלא כסר-מובן בעוד הפסוק "יש אדם ששמו יוליוס קיסר" יש לנו מובן⁴⁷

חיבור מאוחר יחסית בו פרגה מזכיר עניין זה ודן בו בהרחבה מסויימת הוא "על יסודות הגאומטריה" (1903), והוא מאמר תגובה לחיבור של הילברט (1862-1943) באותו הנושא. במהלך החיבור, מביא פרגה את הקטע הבא, העוסק בקיום ובסדרים של תכונות (ציטוט ארוך):

ניקה, את המשפט "שתיים הוא מספר ראשוני". מבחינה לשונית, אנו מבחינים בין שני חלקים: הנושא "שתיים" והחלק הנשואי [פרדיקטיבי] "הוא מספר ראשוני". אנו מייחסים ע"פ רוב את כושר ההצהרה [assertive force] עם החלק השני. לא מדובר בעניין מהותי. אם שחקן מבטא את המשפט הזה על במה, לא נוכל לטעון שהוא באמת מצהיר משהו, וכמובן שאי אפשר לומר שהוא מתחייב לאמיתות הטענה. נתעלם אם כן מהחלק ההצהרתי, שהרי לא מדובר בעניין מהותי. שני חלקי ההצרה עדיין יותרו שונים באופן יסודי וחשוב להבין שההבדל ביניהם מהותי ואין לטשטש אותו.

⁴⁶ פרגה גוטלוב. (1977). על מושג ומושא. בתוך: א' בראון, מבחר טכסטים פילוסופיים: מפארמנידס עד הוגו ימינו: מקראה באונטולוגיה (519-523). ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית. עמ' 519.

⁴⁷ שם, שם

החלק הראשון, "שתיים", הוא שם ראוי [proper name] של מספר, המייצג אובייקט ואינו זקוק להשלמה. החלק הנשואי, "הוא מספר ראשוני" דורש השלמה ואינו מתאר אובייקט. אני אקרא לחלק הראשון "רווי" ולחלק השני "בלתי רווי". להפרדה זו בעולם הסימנים מתאימה כמובן הפרדה אנלוגית בעולם ההוראות [references]. לשם ראוי מתאים אובייקט ולחלק נשואי מתאים מה שאני מכנה מושג. זו לא נועדה להיות הגדרה, שכן יש להתייחס לחלוקה לחלקים רוויים ובלתי-רוויים כאל חלוקה בסיסית של המבנה הלוגי שאנו מזהים ומקבלים אך לא ניתן לבצע לה רדוקציה חלקים בסיסית יותר.

(...) נוכל להבהיר בדרך נגישה יותר מדוע מוכרחה להיות הפרדה ברורה בין החלקים. אובייקט, לשם דוגמא, המספר 2, לא יכול להיות מקושר [to adhere] לאובייקט אחר, למשל יליוס קיסר, ללא סוג מסויים של מקשר והמקשר הזה חייב שלא להיות אובייקט אלא להיות בלתי רווי. חיבור לוגי לכדי שלם יכול להתבצע אך ורק אם אנו לוקחים חלק בלתי רווי ומרוויים או משלימים אותו. (...)

מההבדל היסודי בין אובייקט לבין פרדיקט נובע שפרדיקט שאובייקט לעולם אינו יכול לשמש כנשוא או כרכיב בלתי-רווי ופרדיקט לעולם לא יכול למלא את מקומו של אובייקט. פיגורטיבית, נוכל להביע טענה זו כך: ישנם מקומות לוגיים שונים, חלקם יכולים לקבל אך ורק אובייקטים וחלקם אך ורק פרדיקטים.

נבחן כעת את ההצהרה "ישנו שורש ריבועי של 4". מטבע הדברים איננו מדברים על שורש ריבועי של ארבע. למעשה, אנחנו דנים דווקא במושג וכאן הוא דווקא שמר על טבעו הנשואי. ניתן ללמוד זאת מכך שנוכל לנסח מחדש את המשפט כ"ישנו משהו שהוא שורש ריבועי של ארבע" או כ"שגוייה הטענה לפיה לכל a, a אינו שורש ריבועי של ארבע". אולם בהצהרה זו כמובן שאיננו יכולים להפריד את ההצהרה כך שהחלק הבלתי רווי הוא מושג והשני אובייקט. אם נשווה את ההצהרה הזו להצהרה "ישנו משהו שהוא מספר ראשוני" אנו רואים שמשותף החלק "ישנו משהו שהוא", שממלא תפקיד שניתן לקרוא לו נשואי, בעוד שהחלקים השונים, אף על פי טבעם הנשואי והבלתי-רווי ממלאים תפקיד הדומה לנושא. לפנינו דבר פרדיקציה של מושג. אולם ישנו הבדל יסודי בין המקום הלוגי של המספר 2 כשאנו אומרים עליו שהוא מספר ראשוני והמקום של "מספר ראשוני" כשאנו אומרים שישנו משהו שהוא מספר ראשוני. המקום הראשון ניתן למילוי אך ורק ע"י אובייקט והשני אך ורק ע"י מושג. לא זו בלבד שזה שגוי לשוני להגיד "ישנה אפריקה", "ישנו קרל הגדול" אלא שזה גם חסר

מובן. אנו בהחלט מסוגלים לומר "ישנו משהו שנקרא אפריקה" והצירוף "להיקרא אפריקה" הוא מושג. אך, הצירוף "ישנו משהו שהוא" הוא בלתי רווי אך בדרך שונה לחלוטין מאשר "הוא מספר ראשוני". במקרה הראשון אנו יכולים להרוות את הצירוף אך ורק ע"י מושג ובשני אך ורק ע"י אובייקט. (...) במשפט "ישנו מספר ראשוני שהוא 2" אנו אומרים שהאובייקט 2 נופל תחת [falls under] למושג מסדר ראשון-מספר ראשוני, בעוד שכשאנו אומרים "ישנו מספר ראשוני" אנו אומרים שהמושג מסדר ראשון נופל בתוך [falls within] מושג מסדר שני. כך, מושג מסדר ראשון נמצא ביחס למושג מסדר שני הדומה ליחס בין אובייקטים ומושגים מסדר ראשון.⁴⁸

פרגה מביא קטע זה ע"מ להבהיר שלדעתו ההגדרות של הילברט אינן תקפות מכיוון שהן מחייבות ערבוב של סדרים לוגיים שונים. אנו לא ניכנס לדיון בטענה זו ובחלוקת בין הצדדים אלא נתמקד אך ורק בקטע זה.

ראשית, אנו רואים שעבור פרגה היות קיום נשוא מסדר שני נובע ישירות ובאלגנטיות מהניתוח הלוגי הזה. בדומה לנכתב ב"על מושג ומושא", פרגה מבדיל בין חלקים רוויים לבלתי רוויים ע"י האם הם צריכים השלמה ע"מ לקבל הוראה (או באופן אינטואיטיבי יותר, ע"מ שנבין על מה הם מדברים). הביטוי "מחצית מ" אינו בעל משמעות מרובה עבורנו, עד שיושלם ע"י אובייקט מסויים, למשל "8". אז, הביטוי "מחצית מ8" בוודאי אומר לנו משהו-הוא מורה על 4. חשוב לציין שעבור פרגה עבור הפרדה הזו כלל אינה נובעת מהטענה שהמשפט מביע שהרי כפי שהוא טורח להדגיש אין כלל צורך שהוא יביע טענה ע"מ שהבדל זה יתקיים, מדובר בעניין אינהרנטי ועמוק במבנה הלוגי. כך, הוא יוצר הבחנה ברורה בין אובייקטים לבין מושגים מסדר ראשון (אף על פי שכפי שראינו ב"על מושג ומושא" לעיתים שימוש לשוני מטעה עלול לגרום לנו להאמין שההפרדה הנ"ל שגוייה).

לאחר מכן הוא ממשיך ובעזרת טיעון דומה ביותר מראה שקיום מוכרח להיות פרדיקט שמורוה ע"י פרדיקט מסדר ראשון, כלומר פרדיקט מסדר שני(!). כך, הצליח פרגה לגזור מסקנה זו באופן אלגנטי ביותר ע"ב הפרדות לשוניות אינטואיטיביות ביותר.

⁴⁸ Frege, G. (1960). On the Foundations of Geometry. *The Philosophical Review*, 69(1), 3-17. 9-12

לסיכום, אנו רואים שפרגה טוען שקיום הוא פרדיקט מסדר שני, כלומר פרדיקט שפועל על תכונות ולא על עצמים. לטענתו, הפרדיקט הזה קובע לנו האם תכונה חלה על אובייקט כלשהו מבין האובייקטים בעולם או האם לא, וע"כ הנושא של טענות קיום הוא המושג ולא האובייקטים הספציפיים שמקיימים אותה. פרגה מזהה פרדיקטים מסדר ראשון כפונקציות מקבוצת האובייקטים לערכי האמת ולכן הקיום יזוהה כפונקציה מסדר שני, כלומר פונקציה שמקבלת כערכים פונקציות שהולכת מקבוצת האובייקטים לקבוצת ערכי האמת (כלומר, תכונות) ומחזירה ערך אמת. יש לו לעניין זה נימוקים רבים, בין היתר נימוקים לשוניים המבוססים על מושג הרוויה, נימוקים לוגיים-פורמליים ומספר נימוקים העוסקים ישירות בסוגייה מבלי לתקוף אותה כסוגיה תחבירית או לוגית.

פרגה רואה קשר הדוק ביותר בין קיום לבין אמת וטוען שמשפט אינו יכול להיות בעל משמעות אם הוא עוסק בשם שאין לו הוראה, כלומר שם שלמעשה אינו מתאר אובייקט בעולם (למשל, אודיסאוס). נראה, שבמידה כלשהי הקיום עבור פרגה עולה בהקשר לשוני בעיקר ופחות בהקשר מטאפיזי כפי שקאנט התעניין בו. אין פליאה בכך שהרי מפעלו הפילוסופי של פרגה הוא מפעל שהוא לוגי-לשוני בעיקרו, בניגוד לפילוסופיה של קאנט.

ההפרכה לראיה האונטולוגית ככול הנראה ברורה כבר בשלב זה, וע"כ נציג אותה אך ורק בקווים כלליים-הבלבול בין פרדיקטים מסדר ראשון לפרדיקטים מסדר שני הוא העומד ביסודן של הנסיונות להוכיח את קיום האל ע"ס הגדרת המושג בלבד. ההוכחה האונטולוגית שואפת להוכיח ע"ס פרדיקטים מסדר ראשון בלבד קיום וע"מ לעשות כן בהכרח משתמש בקיום כפרדיקט מסדר ראשון. למשל, דאקרט יטען שהקיום הוא שלמות ומכיוון שהאל הוא ישות מושלמת בתכלית הרי שקיום שייך לאל, אולם קיום אינו יכול להיות שייך לאובייקט ולכן גם הוא אינו שלמות (שהרי שלמות היא תכונה). ללא בלבול שכזה יטען פרגה, בוודאי שלא ניתן לטעון לקיום של דבר מבלי להתבסס על נתונים חושיים או על קיום של דבר אחר (שבתורו הושג ע"י נתונים חושיים מסויימים).

מעניין לציין שפרגה מעולם לא כותב הפרכה זו במפורש, אף על פי שכפי שנראה בפרק הבא היא מוטיב חוזר בדיון שלו בכל הנושא. הוא משאיר ע"פ רוב לקורא לבצע את ההפרכה לבד כעניין טריוויאלי בהינתן השיטה הלוגית שלו. איני יודע האם הדבר היה מכוון או לא, אף על פי שההפרכה הופכת כמעט ברורה עבורי לאחר שפרגה מגדיר את מושגיו.

פרק רביעי-ראיות נוספות לקשר בין מושגי הקיום

בפרק זה נביא עדויות שאינן נוגעות לדעות של הפילוסופים הללו, אלא דווקא לדרך בה הם מביעים אותן. ספציפית, נדון בעיקר בראיה האונטולוגית בהקשר זה.

באופן מעניין למדי בכל המקומות שבהם פרגה דן בקיום מופיעה כאשר ההוכחה האונטולוגית. כך, במכתב לאנטון מארטי [Anton Marty] פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטת פראג מיום 22.8.1882 שבו פרגה מציג את הכתיב הלוגי אותו פיתח, לאחר הצגת הרעיון בדבר קיום אומר פרגה:

הייתי רוצה להציג בפניך כיצד ההפרכה של קאנט לטיעון האונטולוגית הופכת ברורה וטריוויאלית כאשר משתמשים בשיטה שלי אך אני מאמין שכבר העמסתי עליך יתר על המידה עם המכתב הארוך שלי⁴⁹.

או לחילופין ביסודות האריתמטיקה, סעיף 53, שם מופיע הדבר כך:

טענת קיום למעשה, אינה שונה משלילת המספר 0. מכיוון שקיום הוא תכונה של תכונות ההוכחה האונטולוגית לקיום האל נופלת. יחידות היא סממן [mark] של האל. אולם יחידות [במובן של קיים ויחיד אובייקט כך ש...], למשל, קיימת ויחידה עיר שהיא בירת גרמניה] אינה יכולה לשמש להגדרת האל יותר מאשר חוזק, מרווח ותחושת ביתיות, יחד עם אבנים, מלט וקורות יכולים לשמש לבנות בית.⁵⁰

"בעל יסודות הגאומטריה", מעט לפני הקטע המצוטט מופיע הקטע הבא:

אקסיומה 1 ז [במערכת של הילברט] קובעת "כל קו ישר מכיל לפחות שתי נקודות"
השוו זאת עם הבא:
"הסבר: נדמיין שישנו אובייקט שנקרא אלוהים
אקסיומה 1: אלוהים הוא כל-יכול
אקסיומה 2: ישנו לפחות אלוהים אחד"

⁴⁹ Frege, G., & Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell. עמ' 82

⁵⁰ Frege, G., & Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell. עמ' 139

אם המהלך הזה הוא לגיטימי, הרי שההוכחה האונטולוגית לקיום האל תקפה לחלוטין⁵¹. נציין, שאיננו מעלים במפורש את המחלוקת בדיוק בקטע זה ע"מ שלא להאריך בפרטים טכניים ועניין זה אינו רלוונטי במיוחד. כמו הקטעים האלו ישנם עוד קטעים רבים שבהם פרגה מזכיר את הטיעון האונטולוגי בהקשר הזה בדיוק.

כמובן שאין לראות בכך יד המקרה שאותו העניין שהוליד את הדיון על שאלת הקיום אצל קאנט והוא מוקד הטענות של קאנט בנושא (הן ב"הטיעון האפשרי היחיד" והן ב"ביקורת התבונה הטהורה") חוזר שוב ושוב במקומות בהם פרגה דן באותו הנושא. יתר על כן, אנו רואים שפרגה משתמש בהפרכה של קאנט לטיעון האונטולוגי כ"מקרה מבחן", כלומר, תיאוריה נכונה של קיום לדעת פרגה אמורה להתאים להפרכה של קאנט. זאת, בדומה למדען שכאשר הוא מעלה תיאוריה מסויימת (למשל, מודל של התנהגות גזים) בוחן את נכונותה ע"י השוואתה לתוצאות שנתקבלו כנכונות (למשל, שכאשר הטמפרטורה שואפת לס הגז אמור לקיים את משוואת הגזים האידאליים).

יתר על כן, אנו רואים שפרגה מזכיר מפורשות את ההפרכה של קאנט כהפרכה המתקבלת משיטתו שלו (ראה המכתב המצוטט לעיל לפרופ' מארטי) בהחלט מעידה על הסכמה, לדעת פרגה, בין שיטתו שלו לבין דעתו של קאנט לפחות במידה שהוא מסכים עם ההגדרות והתיאוריה של קאנט הדרושה ע"מ לקבל את ההתנגדות שלו לראיה האונטולוגית (וכמובן, שנובע מכך שפרגה הכיר את ההפרכה של קאנט).

אעיר שלצערי איני דובר גרמנית לצערי וע"כ נמנע ממני לבצע השוואה לשונית בין כתביהם של שני ההוגים. לכן, אם קיים דמיון לשוני בין טיעונים של שני ההוגים בנושא איני יודע על כך ולכן הנושא אינו מוזכר.

כעת, משביססנו את התשתית הראייתית, נוכל לעבור לדון בעדויות ע"מ לענות על שאלת המחקר.

⁵¹ Frege, G. (1960). On the Foundations of Geometry. *The Philosophical Review*, 69(1), 3-17. עמ'

פרק חמישי-דיון ומסקנות

הדיון של קאנט בדבר הקיום הוא דיון "דלי" בהשוואה לזה של פרגה. הן מבחינת היקף החומר והן מבחינת מספר הטיעונים וכו' הדיון של פרגה נרחב הרבה יותר. עניין זה מציב אותנו בבעיה מסויימת-ישנם תחומים וטיעונים שבהם פרגה עוסק בהקשר של קיום ואינם מוזכרים כלל ע"י קאנט, מה שמוביל לקושי משמעותי בהשוואה בניהם. למרות זאת, נעשה כמיטב יכולתנו ע"מ להתגבר על פער זה בין ההוגים. יתר על כן, פרגה מבהיר את עמדותיו במקומות רבים מה שמבטיח שאנו מסוגלים לקבוע בוודאות די גבוהה את דעתו. בנוגע לקאנט, ישנן פרשנויות שונות לאותם הקטעים שהבנו שגורסות שלמעשה דעתו הייתה שונה במובן זה או אחר⁵².

עבור פרגה, קיום הוא מושג יסוד לכלל תפיסותיו. הוא בהחלט מאמין שהוא מתייחס למושגים וקובע עליהם שהם מודגמים ע"י אובייקט כלשהו ולא לאובייקטים ספציפיים. הקיום, לשיטתו מפריד את המושגים לאלו שמודגמים ואלו שלא. בעניין זה נראה שישנה הסכמה כמעט מלאה בינו לבין קאנט. קאנט יוסיף את הדרישה שהאובייקט שהמושג חל עליו יהיה ניתן להכרה בנסיון אולם פרגה פשוט לא מתייחס לנקודה זו. דווקא לפרגה אין דיון בנושא זה (למעשה, מאמרו של קופרו (Cuffaro, 2012) שהוזכר לעיל מנסה להציע את התשובה שפרגה יכול היה לענות). אומנם, הוא אינו מביע התנגדות לקשר שמציע פונזר בין קיום לבין היכולת להכרה חושית אך הוא אינו תומך בה מפורשות ואינו מזכיר אותה בשאר הכתבים שלו. יש לציין שבדיאלוג טוען פרגה שהימצאותם האובייקטים בדיון היא הנחת היסוד הבסיסית אולם הוא אינו מספק קריטריון מפורש לעניין זה. ניתן לומר, כפי שעשה קופרו, שתשובתו תהיה כזו-אני דורש שהשם הראוי שיוצג לי כמקיים את המושג יהיה שם בעל הוראה. כך, אודיסאוס הוא חסר הוראה וע"כ לא שם ראוי מספק. אף על פי שנראה שזו המשכה טבעית לחלוטין של כתביו של פרגה, הוא מעצמו מעולם לא טען את זה.

למרות האמור לעיל, אין ספק שעל העיקר מסכימים שני הצדדים – קיום אינו תכונה של אובייקטים אלא של מושגים, במובן שהוא קובע טענה מסויימת על המושג היא קובעת שהם מודגמים, כלומר שאובייקט מסויים מקיים אותם. היא אינה קובעת דבר לגבי האובייקטים ותכונותיהם, מה שקאנט מכנה "פרדיקט לוגי" ופרגה מכנה "פרדיקט חסר תוכן". עניין זה מופיע הן בביקורת והן בטיעון האפשרי היחיד אצל קאנט ואצל פרגה הוא מופיע בעיקר בדיאלוג עם פונזר.

⁵² לדוגמה, ראה Kannisto, T. (2018). Kant and Frege on existence. *Synthese*, 195(8), 3407-3432.

נציין, שבגלל שהדיאלוג הוא חיבור מוקדם של פרגה, רבות מן המגמות שמאפיינות את כתיבתו והגותו (ובפרט, העיסוק הכמעט בלעדי בלוגיקה ובשפה) טרם התגבשו לחלוטין, מה שמוביל אותו לקחת טיעונים שונים מן הטיעונים שייקח בהמשך בדבר עניין זה. טיעונים אלו מראים דמיון רב יותר לטיעונו של קאנט מאשר הטיעונים המאוחרים יותר.

בדבר הנימוקים של שני הצדדים להחזיק בעמדה הזו, למעט אזכור מעורפל ולא בולט בדיאלוג פונור אינו מזכיר את טיעונו המרכזי של קאנט בעד עמדה זו כלל. טיעונו הם לשוניים או לוגיים ע"פ רוב ובמובן זה שונים באופן יסודי מטיעונו של קאנט. אולם אין לראות בכך עניין מפליא במיוחד שהרי ההבדלים בשיטות הפילוסופיות בין שני הצדדים בהחלט מובילים לכך. העיסוק של פרגה מוקדש ברובו לפילוסופיה של השפה וללוגיקה בעוד קאנט ממעט לעסוק בתחומים אלו.

תחום השוואה מעניין בין שני הצדדים הוא הקשר בין קיום לאמת. אף על פי שנושא זה אינו נמצא בלב העניין, ראוי להזכיר אותו. עבור פרגה ניתן להגדיר אמיתות ושקריות של מושגים רק אם לשמות הראויים המוזכרים בהם יש הוראה (כלומר, אובייקט מתאים). כך, ע"מ שטענה תתקיים השם המוזכר בה חייב אף הוא להתקיים. נראה שקאנט לא עסק מפורשות בסוגייה הזו. הדבר הקרוב ביותר שעלה בידי למצוא הוא הציטוט הבא מתוך הביקורת:

את הגדרתה המילולית של האמת-שהיא התאמה ההכרה עם מושא-אנו מקבלים ומניחים כאן מראש(...)

אם האמת היא התאמת ההכרה עם מושא, צריך שדבר זה יבדל את מושא ממושאים אחרים. הרי הכרה היא שקרית כשאינה מתאימה למושא שהיא מתייחסת אליו, גם אם יש בה משהו שיתכן מאוד שתוקפו חל על מושאים אחרים.⁵³

קטע זה בהחלט מניח שהאמת תלויה בקיומו של אובייקט (מושא) שהרי היא מוגדרת על פיו. אולם אין להתבסס על קטע קצר כ"כ ע"מ לקבוע עניין זה. אף על פי כן, ניתן להביא קטעים שאפשר לפרשם כסותרים נקודה זו⁵⁴. נראה, שקאנט בעיקר לא העסיק עצמו בשאלה הזו.

⁵³ הביקורת, 161

⁵⁴ Kannisto, T. (2018). Kant and Frege on existence. *Synthese*, 195(8), 3407-3432

עניין נוסף בהקשר זה הוא האנלוגיה בין ארבעת השימושים שפרגה מגדיר ב־is לבין ההפרדה של קאנט בין מיצוב מוחלט למיצוב יחסי. נקודה יסודית בעבור פרגה היא ההבחנה בין ארבעה מובני שימוש ב־is⁵⁵:

1. זהות-למשל, Dr Jekyll is Mr Hyde
2. אוגד למטרות שיוך נשוא-למשל, Mr Hyde is and Englishman
3. קיום-למשל, Mr Hyde is
4. טענה שקבוצה מסויימת מוכלת באחרת-למשל, A horse is an animal

ברור, שההבחנה של קאנט בין מיצוב מוחלט ליחסי היא הקדמה של רעיון זה. היא מבדילה למעשה בין המקרים 2,4, אותם היא מכנה "מיצוב יחסי" לבין 3, אותו היא מכנה "מיצוב מוחלט". אין להמעט בחשיבות נקודה זו, שהרי פרגה הקדיש לה משקל רב ביותר. למעשה, אנו רואים שהן פרגה והן קאנט מבחינים בין שימושים שונים של המילה is כחלק מדיונם בקיום ומגיעים למסקנה לא שונה באופן משמעותי.

הבדל משמעותי בין שני ההוגים הוא הפורמליות הרבה של כתבי פרגה. פרגה, מנסח את רעיונותיו בשפה מדוייקת ופורמלית ביותר, בניגוד מהותי לקאנט. דוגמא ל"פורמליזציה" המדוברת היא ההבדל בין שני הקטעים הבאים, האחד לקוח מ"הטיעון האפשרי היחיד" והשני מ"על פונקציה ומושג":

האמירה "חדשן חדקרון [חיה ימית מסויימת] קיים" אינה מדוייקת לחלוטין למעשה. היה צריך לנסחה "באופן הפוך", כלומר "אוסף הפרדיקטים עליהם אני חושב כשאני חושב על חדשן חדקרון מודגמים ע"י ישות ימית מסויימת."⁵⁶

מביע פרגה כ:

פונקציות שכאלו [נאמר בהקשר של קיום] בבירור שונות באופן יסודי מאלו שבהן עסקנו עד לשלב זה. באותו האופן שפונקציות שונות באופן יסודי מעצמים, כך פונקציות, שהארגומנטים שלהן חייבים להיות פונקציות אחרות שונות באופן יסודי מפונקציות שהארגומנטים שלהן חייבים להיות

Haaparanta, L. (1985). *Frege's doctrine of being (Acta philosophica Fennica ; v.039)*. Helsinki: ⁵⁵ Societas Philosophica Fennica.
Kant, I., Walford, D., & Meerbote, R. (2007). *Theoretical philosophy, 1755-1770 (Cambridge edition of the works of Immanuel Kant)*. Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.
עמ' 111

עצמים. אני מכנה את הסוג הראשון "פונק' ממעלה שנייה" ואת הסוג השני "פונק' ממעלה

ראשונה".⁵⁷

למרות ההבדל הגדול בין הקטעים, הטענה בשני הקטעים זהה בעיקרה.

לסיכום, נראה שבסוגייה העיקרית והמהותית של הדיון-היות הקיום פרדיקט מסדר שני ישנה הסכמה בין שני ההוגים. פרגה מנסח טענה זו בשפה פורמלית יותר אך על הרעיון הבסיסי ישנה הסכמה. עבור פרגה, קיום הוראה של שם ראוי הוא תנאי הכרחי לאמיתות משפט הכולל את אותו השם. אף על פי שניתן לפרש את קאנט כמסכים במידה מסויימת עם הטענה הזו, אין יסוד לקביעה חד משמעית בנושא. בניגוד לקאנט, שטוען שהכרה של קיום חייבת להתבסס על הסתכלות חושית, פרגה לא דן בעניין זה.

אם כן, הצלחנו לבסס את הטענה בדבר הדמיון בין מושגי הקיום של השניים וזה עניין משמעותי ביותר אך לא די בו. מטרתנו תהיה, בנוסף לכך, גם לבסס קשר ישיר בין השניים. כלומר, להראות שהדמיון נובע, לפחות בחלקו מכך שפרגה הושפע מביקורתו של קאנט בנושא.

למעשה, כבר התחלנו במלאכה זו. ראשית, ראינו עוד בחלק הקודם שפרגה בוודאות קרא את ביקורתו של קאנט והסכים איתה. אחרת, לא הגיוני שהוא מביא את העובדה שהיא מתקבלת באלגנטיות מהשיטה שלו כנימוק לכך ששיטתו נכונה. יתר על כן, פרגה לא רק טוען ששיטתו שלו מובילה אף היא לאותה המסקנה, אלא, ששתי השיטות מובילות לאותה ההפרכה, כלומר, הן מגיעות לאותה המסקנה באותה הדרך. העניין הזה הוא עדות חזקה ביותר לכך שמדובר בהשפעה ישירה.

יתר על כן, אנו יודעים שפרגה הושפע מאוד ע"י קאנט. לכל ידוע ששימתו העיקרית הייתה להוכיח שהאריתמטיקה, בניגוד לטענתו של קאנט היא אנליטית לחלוטין ונובעת מחוקי הלוגיקה בלבד (כזכור, קאנט טען שהיא סינתטית א-פריורית ואנו זקוקים לאינטואיציה ע"מ לקבל את טענות האריתמטיקה). פחות ידוע שפרגה הסכים עם קאנט שהגאומטריה היא סינתטית א-פריורית.

פרגה, כותב על קאנט את הקטע הבא, שאני חושב שיש ללמוד ממנו על יחסו של פרגה לקאנט:

אין לי כל כוונה לחפש מחלוקות קטנות עם גאון שכזה שעל כולנו להסתכל אליו ביראה מרובה. אני מוכרח להזכיר את הסכמתי איתו, שעולה עשות מונים על כל מחלוקת. אם להזכיר אך ורק את

⁵⁷ Frege, G., & Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell. עמ' 139

מה שרלוונטי, אני מאמין שקאנט עשה שירות גדול לאמת בהפרידו בין שיפוטים אנליטיים וסינתטיים. בכך שאמר שטענות גאומטריות הן סינתטיות א-פריורית הוא חשף את טעמן האמיתית. (...). גם אם הוא טעה בנוגע לאריתמטיקה, אין הדבר פוגע, לדעתי בערך עבודתו.⁵⁸

למען הסר ספק, אין לי כל כוונה לטעון שבין קאנט ופרגה החזיקו עמדות זהות כי זו בוודאי תהיה שטות גמורה. אלא, רצוני לטעון ששני ההוגים האלו הסכימו על נקודות מסוימות ואין ספק שלהגותו של קאנט הייתה השפעה רבה על דעותיו של פרגה.

חשוב להבין שפרגה מיעט לעסוק באל בכתביו. כך, חיפוש מאמר על פרגה על אלוהים ב "דעת" א" ו"בגוגל סקולר" לא הניב אף לא מאמר אחד רלוונטי. על רקע זה, תמוה למדי שפרגה מביא את הראיה האונטולוגית פעמים כה רבות כדוגמא במהלך דיונו על קיום, שהרי לרוב ניתן להעביר את הטענה ללא כל שימוש בראיה האונטולוגית. ראינו, שהחזרה של הראיה האונטולוגית בהקשר זה היא תופעה קבועה ולא "סטיית תקן" כשפרגה דן בעניין זה. לא מדובר גם בעניין שמופיע בכתבים אחרים של פרגה-כל האזכורים שלה ב Frege Reader למשל הם רק בהקשר הזה. פליאה זו נפתרת כמובן אם אנו טוענים שפרגה הושפע מקאנט בעניין הקיום, שכזכור דיונו של קאנט בנושא סובב סביב הראיה האונטולוגית (והפרכתה). תחת פרשנות זו, פרגה מביא את הראיה האונטולוגית מכיוון שהיא הדוגמא והמוטיבציה היסודית של הדיון של קאנט, שהוא הבסיס לדיונו של בעניין.

נראה אם כן, שהצלחנו לבסס השפעה ישירה של קאנט על פרגה בעניין הקיום. האזכורים המרובים והבלתי-סבירים אחרים של הראיה האונטולוגית, שהפרכתו הספציפית של קאנט לראיה האונטולוגית (שהרי ישנן עוד הפרכות אפשריות) היא המתקבלת מתורתו של פרגה וההשפעה הכללית של קאנט על פרגה מובילות אותנו לקבל את הטעה הזו.

Frege, G. (1980). *The foundations of arithmetic : A logico-mathematical enquiry into the* ⁵⁸
concept of number (2nd rev. ed.). Evanston, Ill.: Northwestern University Press עמ' 101-102

פרק שישי-סיכום

עבודה זו דנה בתיאוריות הקיום של קאנט ושל פרגה.

קאנט מביע עמדה לפיה את הקיום אינו תכונה של אובייקטים (כפי ששואים כמו "גבוה", "חזק", "יפה"... משתייכים לאובייקטים) אלא דווקא קובע על מושג מסויים שהוא מתממש באובייקט. קאנט מדייק את ההגדרה הזו וקובע שהכרה של קיום חייבת להתבסס על הסתכלות חושית. כך, בלשונו של קאנט:

האמירה "חדשן חדקן [חיה ימית מסויימת] קיים" אינה מדוייקת לחלוטין למעשה. היה צריך לנסחה "באופן הפוך", כלומר "אוסף הפרדיקטים עליהם אני חושב כשאני חושב על חדשן חדקן מודגמים ע"י ישות ימית מסויימת. (...)

הקיום שייך לחדשן חדקן אך לא לחד קרן אומר בפשטות "מושגו של החדשן חדקן מבוסס בנסיון".

קאנט טוען שקיום הוא נשוא ברמה הלשונית, כלומר אינו קובע תכונה מסויימת על העצם. לכך, הוא קורא "נשוא לוגי" ומבדיל זאת מ"נשוא ריאלי". ע"מ לקבוע את עמדתו של קאנט נבחנו הקטעים הרלוונטיים ב"ביקורת התבונה הטהורה" וב"הטיעון האפשרי היחיד לתמוך בהדגמת קיומו של האל" כמו גם הרצאותיו על מטאפיזיקה.

פרגה מביע עמדה לפיה קיום אינו תכונה של אובייקטים אלא דווקא קובע על מושג (כאשר מושג הוא אוסף תכונות) מסויימת שהוא אינו ריק, כלומר שקיים אובייקט שהמושג הזה חל עליו. פרגה מזהה את המושגים עם פונקציות שמקבלות אובייקטים ומחזירות עבורן ערך אמת-"אמת" אם האובייקט מקיים את האובייקט ו"שקר" אם לא. באופן דומה, הוא מזהה את הקיום עם פונק' המקבלות תכונות (שכזכור ניתנות להצגה כפונקציות כמתואר) ומחזירות ערך אמת-"אמת" אם אכן ישנו אובייקט המקיים את התכונה ו"שקר" אם לא.

פרגה גם מציב את הקיום כחלק מהותי מתיאוריית האמת שלו-עבורו, אם משפט כולל שם שאינו מתאר אובייקט (למשל, "אודיסאוס" או "איניאס") למשפט לא יכול להיות ערך אמת. זאת, מכיוון שלשם אין הוראה ולכן למשפט כולו לא יכולה להיות הוראה ופרגה מזהה הוראת משפטים עם ערכי אמת. ע"מ לקבוע את עמדתו של פרגה בחנו חיבורים רבים, בראשם "דיאלוג עם פונזר על קיום", "פונקציה ומושג" "על יסודות הגאומטריה" ו"על יסודות האריתמטיקה".

ראינו בעבודה שישנו דמיון רב ביותר בין שני מושגי הקיום, כפי שגם ניתן ללמוד מסקירה מזוהרת זו. פרגה, בטקסטים בהם הוא דן בקיום מזכיר לרוב את ההוכחה האונטולוגית ומראה שמיטתו שלו נובעת הפרכה. של קאנט. פרגה מיעט (ולמעשה, לא עסק) לעסוק באלוהים בכתביו וע"כ אלא אם נקבל את הטענה שהוא הושפע מקאנט בנקודה זה יהיה מעשה בלתי סביר. יתר על כן, בקטע שצוטט כאן הוא מזכיר את הפרכתו של קאנט לראיה האונטולוגית כהפרכה המתקבלת משיטתו שלו. כך, ע"ס שיקולים אלו ושיקולים נוספים נוכל לקבוע שפרגה אכן הושפע מקאנט בנושא זה.

נספח אחד-מערכת הסימון של פרגה

במהלך העבודה הזכרנו את מקומו של הקיום במערכת של פרגה. מכיוון שהסימון של פרגה אינו נפוץ היום כלל (במקומו נהוג הסימון של ראסל) וניתן לקבל תוצאות זהות לחלוטין גם במערכת של ראסל (שהרי שתיהן שקולות ומהוות דרכים שונות לכתוב את אותו הדבר) העדפתי שלא לכלול דיון במערכת הסימונים של פרגה במהלך העבודה אלא להביאו בנספח.

נציג כעת טבלת המרה בין סימונו של פרגה לבין זה הנפוץ קיום ולאחר מכן נשתמש בו ע"מ להמיר טענה מסויימת מכתוב פרגה לשפה הטבעית.

סימון של פרגה	סימון מקובל היום	ביטוי מתאים בעברית
	$A \rightarrow B$ או: $A \supset B$	אם A, אז B
	$\sim A$ או: $\neg A$	לא A (לא נכון ש-A)
	$(x)\emptyset x$ או: $(\forall x)\emptyset x$	לכל x, $\emptyset x$ (כל x הוא כך ש- $\emptyset x$)

59

שיטתו של פרגה מתבסס על קווים מסויימים המביעים קשרים בין חלקי הטענה. נטיב להבין זאת בעזרת דוגמא:

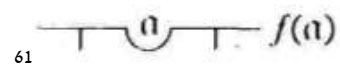

60

משמעו "לכל a, אם מתקיים פסי (Ψ) לא יתקיים פי (P). ע"מ לקרוא פסוק זה התחלנו מחלקו התחתני (פסי עבור a), ראינו שהוא קשור בקשר של נביעה (אימפליקציה מטריאלית) עם שלילתו של P עבור a ולבסוף ראינו שהכמת הוא "לכל a". נציין כמובן שכתובתו של פרגה הולכת משמאל לימין.

⁵⁹ פרגה, גוטלוב. (2004). *כתב מושגים*. הוצאת שלם. עמוד מ"ה
⁶⁰ שם, עמ' 35

בעזרת שיטה זו נוכל להציג קיום ע"י "משחק" מסויים עם הכמתים. ברור, שהטענה "קיים x כך ש x מקיים f " שקולה לטענה "שגויה הטענה שלכל x לא מתקיים f ". אם נכתוב זאת בשיטת הסימון של פרגה נקבל:

נשים לב מדוע זהו הכתיב עבור הטענה שלנו. אם נלך משמאל ימין (כפי שיש לקרוא ביטוי שכזה) נראה שהחלק שלאחר הכמת נשלל. לאחר מכן, ישנו כמת כולל, כלומר אנו דורשים שטענה מסויימת על כל a היא שגויה. לאחר מכן ישנו סימן שלילי ו $f(a)$. נצרף כל זאת יחד ונקבל "שגויה הטענה לפיה לכל a לא מתקיים $f(a)$ ". זוהי הטענה שטענו.

אנו רואים אפילו מדוגמא קטנה זו מדוע קיום נמצא במיקום שונה מתכונות בכתיב זה. קיום, בסופו של דבר הוא הכמת המוצג לפני הביטוי (עד כדי הוספת שלילה במקומות הנדרשים) ולכן בבירור אינו משתייך ל a .

⁶¹ Frege, G., & Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell. עמ' 139

ביבליוגרפיה

מקורות עבריים:

ספרים:

- פרגה, ג. (1984). על מובן והוראה. עיון: רבעון פילוסופי
- קנט, עמנואל & יובל, ירמיהו. (2013). *ביקורת התבונה הטהורה* (המפעל לתרגום ספרות מופת). בני-ברק: הקיבוץ המאוחד

מאמרים:

- פרגה, ג. (1984). על מובן והוראה. עיון: רבעון פילוסופי
- פרגה גוטלוב. (1977). על מושג ומושג. בתוך: א' בראון, מבחר טכסטים פילוסופיים: מפארמנידס עד הוגי ימינו: מקראה באונטולוגיה (519-523). ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית

מקורות אנגליים:

Barnes, J. (1972). *The ontological argument (New studies in the philosophy of religion)*.

London: Macmillan

Davies, B., & Leftow, B. (Eds.). (2004). *The Cambridge Companion to Anselm (Cambridge Companions to Philosophy)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fitting, M. (2002). *Types, tableaux, and Godel's God (Trends in logic ; v. 12 Y)*.

Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic

Frege, Hermes, Kambartel, Kaulbach. (1979). *Posthumous writings*. Oxford: B. Blackwell.

Frege, G. (1980). *The foundations of arithmetic : A logico-mathematical enquiry into the concept of number* (2nd rev. ed.). Evanston, Ill.: Northwestern University Press

Frege, G., Beaney, M. (1997). *The Frege reader*. Oxford: Blackwell.

Haaparanta, L. (1985). *Frege's doctrine of being* (Acta philosophica Fennica ; v.039).

Helsinki: Societas Philosophica Fennica

Hartshorne, C. (1962). *The logic of perfection: And other essays in neoclassical metaphysics*. Open Court Pub .

Mendelsohn, R. (2005). *The philosophy of Gottlob Frege*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kant, I., Walford, D., & Meerbote, R. (2007). *Theoretical philosophy, 1755-1770* (Cambridge edition of the works of Immanuel Kant). Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.

Kant, I. (1997). Ameriks & S. Naragon (Eds.), *Lectures on Metaphysics* (The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant). Cambridge: Cambridge University Press.

Priest, G. (2001). *An introduction to non-classical logic*. Cambridge: University Press.

Russell, B. (1946). *History of Western philosophy: And its connection with political and social circumstances from the earliest times to the present day*. London: G. Allen and Unwin.

Schonfeld, M. (2000). *The philosophy of the young Kant : The precritical project*. New York: Oxford University Press.

מאמרים :

Green, K. (2015). Frege on Existence and Non-existence. *Theoria*, 81(4), 293-310

Forgie, W. (2007). Gassendi and Kant on Existence. *Journal of the History of Philosophy*, 45(4), 511-52.

עמ' Frege, G. (1960). On the Foundations of Geometry. *The Philosophical Review*, 69(1), 3-17.

Haaparanta, L.(1986).On Frege's Concept of Being, in j.Hintikka,s.knuttila *the logic of being: historical studies*(269-289). D. Reidel Publication

.Kannisto, T. (2018). Kant and Frege on existence. *Synthese*, 195(8), 3407-3432

Nolan, Lawrence, "Descartes' Ontological Argument", *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy* (Fall 2015 Edition)

Blumenfeld, D. (1994). Leibniz's ontological and cosmological arguments. In N. Jolley (Ed.), *The Cambridge Companion to Leibniz* (Cambridge Companions to Philosophy, pp. 353-381). Cambridge: Cambridge University

Benzmüller, C , Woltzenlogel-Paleo, B. (Jul 2016). "The Inconsistency in Gödel's Ontological Argument: — A Success Story for AI in Metaphysics" . S. Kambhampati (Ed.) , *Proc. 25th International Joint Conference on Artificial Intelligence*. AAAI Press.